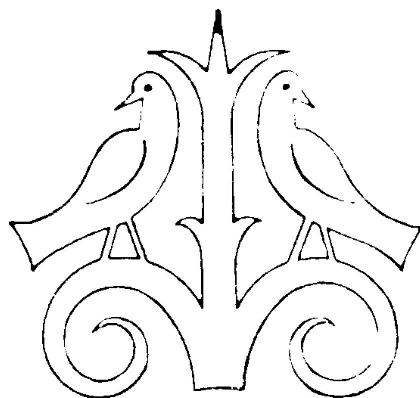
DE SCHOUW

GEWIJD AAN HET
KULTUREELE LEVEN
IN NEDERLAND

ORGAAN VAN DE
NEDERLANDSCHE
KULTUURKAMER

DERDE JAARGANG · NUMMER 12 · DECEMBER 1944

OP DEN OMSLAG

D[illegible] een [illegible] werk van de(n) Franschen [illegible] Aristide Maillol [illegible] drie [illegible] tijd de [illegible] zijn loopbaan [illegible] ver- vaardigde [illegible] en later [illegible].

[illegible] voor den [illegible], waar [illegible], Flora [illegible] volgt [illegible], Gratiën [illegible].

M[illegible] van [illegible] als [illegible].

PROF. DR JAN DE VRIES

VERTALEN

III

Elke vertaling heeft twee zijden: wat werd van het origineel bewaard, maar ook: wat werd in de vertaling gewonnen? Natuurlijk verliest een Latijnsch of Fransch gedicht veel, zoo niet het allerwezenlijkste, wanneer het in Nederlandsche verzen overgebracht wordt. Elke kunstschepping is iets onherhaalbaars, zelfs in de taal van den dichter zelf. De keus der klinkers, het strakke stafrijm, het ruischende rhythme, het zich naar den inhoud regelende tempo, dat zijn alles vondsten van dichterlijke inspiratie, die uit de onbewuste diepten van het taalgevoel opstijgen. Wie kan de taal in zich zóó hooren zingen, als de dichter dat doet? De vraag kan daarom ook niet zijn, of de vertaler het origineel in al zijn kenmerkende schoonheden geëvenaard heeft, maar of hij er in geslaagd is, met zijn eigen taalmiddelen iets te scheppen, dat bij den Nederlander een soortgelijken indruk wist te wekken, als de Romein bij het hooren van de Aeneis onderging. Men moet niet regel aan regel toetsen, maar trachten den indruk te ondergaan van vertaling en origineel als in zichzelf gesloten kunstscheppingen; dan eerst heeft men het recht tot een billijk oordeel, dat bovendien rekening zal moeten houden met de eigenaardigheden der beide talen.

Elk vers stelt zijn eigen eischen. Elke taal heeft haar eigen mogelijkheden. Men kan niet regel aan regel, niet epitheton aan epitheton afwegen, omdat wat in het Latijn met vijf woorden kan worden gezegd, van den Nederlandschen dichter een heelen zin kan vergen. De ruim 750 Latijnsche verzen van den eersten zang der Aeneis zijn bij Vondel tot ruim duizend uitgedijd, zonder dat men hem daarom van breedsprakigheid betichten kan. Eén regel uit den aanhef moge dit als voorbeeld van vele anderen verduidelijken. Op het reeds genoemde majesteitelijke „arma virumque cano", vervolgt de dichter:

> Troiae qui primus ab oris
> Italiam fato profugus Laviniaque venit
> litora . . .

In zijn prozavertaling geeft Vondel deze woorden weer met „die eerst door nootlot van de Trojaensche kusten gevlught, te Laviniё aen den oever belandde". Dat is een in alle opzichten tegelijk juiste en fraaie weergave van den Latijnschen tekst. Als hij zich veertien jaar later aan een tweede, en nu een metrische vertaling waagt, heet het:

> die, trots en onbezweecken,
> Door 't perssend noodlot eerst van 't woest Trojaensche strant
> Gevlught, aen d'oevers van Laviniё is belant.

Men zal het begrijpelijk kunnen vinden, dat het noodlot perssend, het Trojaansche strand woest en de held zelf trots en onbezweecken geworden is; het Nederlandsche vers stelt ook zijn eischen aan vorm en afronding en oefent op de formuleering der gedachte daardoor ook een tyrannischen dwang uit. Daarbij zal men echter ook moeten bedenken, dat tegenover den klassieken hexameter Vondel's alexandrijn staat. Is Vondel's rijmgebruik een verrijking van het rijmlooze vers van Vergilius? Is de eenvormigheid van den alexandrijn wel vergelijkbaar met de soepele buigzaamheid van het Vergiliaansche vers? Het is duidelijk, dat men hier niet spreken mag van twee oplossingen voor hetzelfde probleem, daar hier in werkelijkheid twee totaal verschillende problemen aan de orde zijn. Wie een gedachte in een Nederlandschen alexandrijn wil uitdrukken, heeft met andere mogelijkheden rekening te houden, dan wie in klassieke hexameters dicht

Zoo is elke goede vertaling naar den inhoud een volkomen getrouwe weergave, naar den vorm echter een benadering, die zich bewust blijft, met andere taalmiddelen te werken. Men behoeft waarlijk daarbij niet eens te denken aan de tot taalmuziek verijlde verzen van Baudelaire en Verlaine, die in Germaansche taal een volkomen ander uitzicht moeten krijgen, om te beseffen, dat elke taal den kunstenaar een zeer bijzonder instrument is.

Er is nog een wezenlijk deel van het vers, dat in een vertaling dreigt verloren te gaan: het rijm. Een wezenlijk

deel, want het is een miskenning van zijn functie, als men het rijm alleen als sieraad beschouwt. Dit geldt van het stafrijm even goed als van het eindrijm. Wanneer Jacques Perk in zijn „Sanctissima Virgo" de regels dicht:

't Was bladstil, en een lauwe loomheid lag
En woog op beemd en dorre wei, die dorstten,

dan zal het voor ieder, die klankgevoelig is, duidelijk zijn, dat de l-alliteratie meer is dan een ijdele verfraaiing van het vers, aangezien juist deze klank de voorstelling zelf symboliseert.

Hoe geheel anders is dan de geluidsindruk, dien deze verzen van Guido Gezelle maken:

Ze stappen, ze steven, ze stijven
de stringen; en 't ronde gareel,
het spant op hun spannende lijven:
de voerman beweegt ze aan een zeel.

Dit immers is het beeld der activiteit, dat haast op onze ziel nog dieperen indruk maakt, dan de beschrijving zelf het doen kan. Hoeveel zou er niet verloren gaan, als in een vertaling zulk een klankspel zou worden opgegeven!

Maar hetzelfde geldt van het eindrijm. Ongetwijfeld, het rijmlooze vers was menigmaal een hartstochtelijk protest tegen het zinloos geklingel van ijdele rijmklanken, maar de waarachtige dichter kiest zijn rijmen in overeenstemming met het gevoel, waarmee hij vervuld is, of liever dat gevoel geeft hem de rijmen in.

Ik ween om bloemen, in den knop gebroken
En vóór den uchtend van haar bloei vergaan,
Ik ween om liefde, die niet is ontloken,
En om mijn harte dat niet werd verstaan...

Wie kan afwegen, hoeveel deze diepe, haast melancholieke rijmklanken er toe hebben bijgedragen, dat dit sonnet van Kloos een onsterfelijk bezit van Nederland geworden is?

Het rijm is waarlijk niet toevallig; menigmaal is het de moeder der gedachte. Want als de rijmklank eenmaal gevonden is, dan trekt zij de daaraan gelijkluidende woorden aan, die dan door hun begripsinhoud aan de gedachte zelf een nieuwe richting kunnen geven. Hoe vaak zal een beeldspraak ontstaan zijn uit de associatie van op elkander rijmende woorden. Maar dan is het rijm ook allerminst een klinkend sieraad, veeleer juist de spil van het vers zelf, omdat het de woorden bewust maakt, die in den gedachtengang beslissend hebben ingegrepen.

Elke vertaling verkracht het oorspronkelijke dichtwerk. Zij stelt voor de rijmwoorden van het origineel andere klanken in de plaats en verstoort daardoor het akoustische beeld. Zij plaatst bovendien andere begrippen in het rijm en verliest daardoor de accenten in de gedachte zelf, vaak iets onbelangrijks schuivend op de plaats van de woorden, die de pijlers der gedachte waren, of wat erger is, de aandacht afleidend van de begrippen, die de dichter zelf naar voren gebracht had en daarvoor door zijn eigen rijm andere in de plaats stellend, die in de gedachte valsche accenten leggen. Het is een hachelijke zaak, een gedicht in een andere taal te willen nadichten; in het gunstigste geval ontstaat daardoor een geheel nieuw gedicht.

Het is leerzaam te zien, hoe telkens weer eenzelfde meesterwerk tot vertalingen uitlokt; velen van hen, die het waagstuk ondernamen, hadden meer eerlijke geestdrift dan dichterlijke gaven en verzengden zich de vleugels aan de stralende vlam der door hen bewonderde schoonheid. Er zijn weinig gedichten, die zoozeer de bewondering der negentiende eeuw hebben opgewekt, als de Divina Commedia; haar roem stijgt nog steeds en zij overschaduwt bijwijlen zelfs de hoogste kunst der oudheid. Ik kies als voorbeeld de eerste twee terzinen:

Nel mezzo del cammin di nostra vita
Mi ritrovai per una selva oscura,
Chè la diritta via era smarrita.

Ahi quanto a dir qual era è cosa dura
Questa selva selvaggia ed aspra e forte,
Che nel pensier rinnova la paura.

Hoe kan men den melodieuzen stroom van deze betooverende verzen, waarin de heldere en simpele wijsheid der gedachte door den verrukkelijken klank van het Italiaansch tot een zingende stem wordt, in de strakke en stroeve lijnen van ons Nederlandsch vatten? Laat ons zien hoe de vertalers uit de laatste helft der vorige eeuw zich van deze schier bovenmenschelijke taak gekweten hebben. De eerste overzetting was het werk van den taalleeraar A. S. Kok, die ook als vertaler van Shakespeare bekendheid verwierf. Hij gaf in 1863 een metrische vertaling, die hij om de nauwkeurigheid niet te schaden, rijmloos liet. De weergave der hierboven aangehaalde strofen luidt bij hem:

Ter halverwege van de reis des levens
Ontwaarde ik in een somber woud te zijn,
Dewijl het rechte pad verloren was.

Helaas, wat harde taak is 't, te vermelden
Hoe 't was, dit wilde en ruwe en schriklijk woud,
Waarvan 't herdenken d'angst in mij vernieuwt.

Men heeft het werk van Kok geprezen als een „uitstekende metrische vertaling". Maar allereerst, wat zijn terzinen, waarin het rijm ontbreekt, dat den band vlecht, die strofe aan strofe tot een snoer rijgt? Men kan deze regels even goed achter elkander drukken, zonder den schijn van terzinen te bewaren, die er in werkelijkheid niet meer zijn. Het laten vallen van het rijmschema brengt verder mede, dat de een- en tweelettergrepige versuitgangen elkander in chaotische warreling afwisselen; hoezeer missen wij de rijke verscheidenheid der klankrijke vrouwelijke rijmen van het Italiaansche origineel! Wat is een terzine zonder het samenstrengelende rijm anders dan het ontzielde lichaam van een schoonen vorm?

Wij willen den overzetter niet al te hard vallen wegens het ondichterlijke van zijn taal. Is het te wijten aan de stroefheid van het Germaansch of aan de ontoereikende

taalbeheersching van A. S. Kok, dat de vierde regel met zijn botsende t-klanken kraakt als een kruiwagen? Het is waarlijk niet voldoende verdienste het zangerige „quanto è cosa dura" naar de beteekenis nauwgezet te hebben weergegeven, als de taalmuziek zoo weinig werd bewaard. En waar bleef de volheid van klank der woorden „selva selvaggia", waar de saamgebalde kracht van „aspra e forte"?

In een prachtuitgave, versierd met platen van Doré, heeft Dr Hacke van Mijnden eenige jaren later een nieuwe vertaling van de „Divina Commedia" gegeven, waaraan hij zijn laatste tien levensjaren besteed had en die hij even voor zijn dood voltooide. Ten Kate heeft hem in een lofdicht geprezen en de vertaling een meesterwerk genoemd, waardoor „voortaan in ons Noorden het Zuidlijk orgel zingt met de eeuwge akkoorden", hetgeen hem niet beletten zou, spoedig daarop zelf te beproeven deze vertaling nog te overtreffen. Bij den Loosdrechtschen dichter luiden de eerste strofen aldus:

In 't midden van de loopbaan van ons leven
Heb ik mij in een duister woud bevonden,
Daar elk van 't rechte pad zich had begeven.

Ach, hoe het was, is vreeslijk te verkonden,
Dat woeste woud, zoo wild, daar die gedachten
Mijn angsten nog vernieuwen op deez' stonde.

Dezen vooruitgang stellen wij gaarne vast: de vorm der terzinen bleef hier gehandhaafd. Zeker is het ook niet de schuld van den vertaler alleen, dat de zoete rijmklanken obscura : dura : paura voor heel wat minder welluidend rijm moesten wijken: men kan aan de Nederlandsche trompet geen vedeltonen ontlokken. Maar Dante plaatste in het rijm de woorden, die voor hem naar den zin ook het belangrijkste waren: het duister van het woud, de harde taak en de beklemmende vrees. Dit ging in de overzetting te loor: bevonden en verkonden zijn ietwat oudmodische taalkleinoodiën en waarom moet in den laatsten regel een stoplap het materiaal voor het rijmwoord leveren? Van de drie eigenschappen, die Dante aan het woud toekende, is er weliswaar een weggelaten, maar laat ons met vreugde erkennen, dat de klankrijkheid van het selva selvaggia op gelukkige wijze door het kenschetsend Germaansche stafrijm vervangen is. Allerminst dus een ongeschikt vertaler, een man ongetwijfeld, die liefde had voor het onvergankelijke meesterwerk van den grooten Florentijn, maar voor wiens zwakke handen deze taak toch te zwaar was. Ahi quanto a dir qual era è cosa dura...

Wij laten de heel wat minder gelukkig geslaagde vertaling van den predikant Thoden van Velzen buiten beschouwing en noemen slechts vluchtig de overzetting, die Ten Kate in 1876 van den Inferno leverde. Alweer met platen van Doré, evenals de luxe-editie van Hacke van Mijnden. Er steken trouwens in het als altijd „habiele" werk van Ten Kate nog wel meer herinneringen aan het door hemzelf bewierookte werk van zijn voorganger. Zijn eerste strofe luidt:

Op 't midden van den reistocht van ons leven
Vond ik mij in een duister woud verdwaald,
Omdat de rechte weg mij had begeven.

Er is, dunkt mij, na dit voorbeeld, geen verder betoog meer noodig, om aan te toonen, dat dichterlijke routine alleen geen meesterwerk scheppen kan.

Hetzelfde jaar 1876 kwam de Amsterdamsche advocaat Joan Bohl met het eerste deel van een vertaling voor den dag, die in 1883 voltooid werd. De naam Bohl is in onze letterkunde tot een vogelschrik geworden na de hardhandige afstraffing, die Kloos hem eens heeft toegediend. Laat ons de schim van dezen doode dus niet al te zeer in haar rust storen. Hij zet zijn vertaling op de volgende wijze in:

Genaderd aan het keerpunt van ons leven
Geraakte ik in een duister woud aan 't dwalen,
Want 'k had mij op 't verkeerde pad begeven.

Helaas, hoe moeilijk valt het af te malen,
Dat woud: dat woeste en ongebaande en digte!
Welks heugnis de angst weer in mijn hart doet dalen.

Wellicht dat heden ten dage de hoogstelterigheid van uitdrukkingen als afmalen, in 't hart dalen, heugnis ons taalgevoel heviger kwetsen dan dit drie kwart eeuw geleden het geval was, maar wie zal ontkennen, dat tegen al dit taalgeflonker de erbarmelijke banaliteit van den tweeden regel hinderlijk afsteekt? En hoe lam hinkt daar de derde regel met zijn stuitend „'k had" achteraan! Het was ongetwijfeld loffelijk, dat deze Amsterdamsche advokaat, die zijn virtuositeit in het maken van terzinen later nog eens toonde door den oorspronkelijken bundel „Canzonen", in zijn ledige uren zijn geest ophief door zich met de Divina Commedia bezig te houden, maar was het noodig, nadat ons volk reeds driemaal Dante's meesterwerk in het Nederlandsch lezen kon, daaraan zoo snel een vierde vertaling toe te voegen?

Het waren — met uitzondering dan van den sneldichter Ten Kate — geen kunstenaars, die Dante verdietscht hadden. Dat gebeurde eerst, toen Albert Verwey zich daartoe geroepen voelde. Nu mogen wij het beste verwachten: nu worstelt met het werk van den Italiaanschen meester een Hollandsch dichter, die zelf een meester was. Men mag vreezen, dat Verwey, wiens stroeve geest in stroeve verzen uiting vond, niet het meest geëigende taalinstrument bespeelde, om het zoetvloeiende Florentijnsch in welluidend Nederlandsch om te tooveren, maar dichterlijke vlucht en beeldende kracht bezat hij als geen tweede. Zijn aanhef luidt:

Op 't midden van de levensweg gekomen,
Vond ik mij door een donker bosch omgeven
Omdat de rechte weg mij was benomen.

Hoe moeilijk wordt dit woud door mij beschreven,
Het wilde en woeste, 't ondoorworstelbare,
Dat, als ik denk, mijn vrees weer op doet leven.

Hier treffen ons stellig enkele zeer gelukkige vondsten, die haast onopgemerkt in de eenvoudig-onopgesmukte weergave van het origineel verscholen liggen. Vooral de vijfde regel is echt Verwey en toch Dante niet onwaardig, al is de zware nadruk der drievoudige alliteratie en de weerbarstige stroefheid van het laatste zeslettergrepige woord een even Noordsche trek, als het „aspra e forte" den lichten toets van een Italiaanschen kunstenaar verraadt.

Bewoog Verwey tot deze vertaling de wensch zich te meten met een dichter, die welhaast in elk opzicht zijn tegendeel was? Waarom hebben niet zangeriger dichters — wij denken aan den jongen Kloos, aan A. Roland Holst of Werumeus Buning — de behoefte gevoeld, ons volk een Nederlandsche vertaling te schenken, die het origineel waardig is? Want dit moeten wij erkennen: een werkelijk klassieke overzetting van de Divina Commedia hebben wij nog steeds niet. Wij hebben zelfs nog niets, dat de vergelijking kan doorstaan met de vertaling, die August Wilhelm Schlegel in 1790 maakte, ofschoon ook hij het nog niet waagde, den vorm der terzinen te handhaven:

Als ich die Bahn des Lebens halb vollendet
Fand ich in einem dunklen Walde mich,
Weil ich vom graden Weg mich abgewendet.

Es fällt mir hart zu sagen, wie der wilde,
Verwachsene, rauhe Wald beschaffen war,
Denn noch erschrickt mein Geist vor seinem Bilde.

Het simpele „sagen" staat hier als eenig juiste weergave van het Italiaansche „dir", terwijl in alle Nederlandsche vertalingen daarvoor in de plaats andere en zwaarwichtiger termen gezet werden: vermelden, verkonden, afmalen, beschrijven. Dit zijn verschillen, die ongetwijfeld onbeduidend schijnen, maar die toch er toe kunnen bijdragen, den toon van het geheel te veranderen.

De beteekenis van goede vertalingen van de meesterwerken der wereldliteratuur is inderdaad groot. Zij grijpen steeds tot aan den uitersten rand, ja vaak zelfs tot buiten de grenzen van een taal. Wie de schoonheid van het gedicht, dat hij vertolken wil, in zich voelt leven, verlangt ook deze in zijn vertaling vast te houden. Een treffend rhythme, een boeiend klankenspel, het mysterie van een syllabe, die plotseling den toegang schijnt te openen tot het innerlijkste wezen van de dingen, dat is een rijkdom, dien de vertaler in zijn weergave wil overdragen en hij vecht met de uitdrukkingsmiddelen van zijn eigen taal, om dit wonder mogelijk te maken. Hier ligt de toetssteen, of zijn taalgevoel scherp en zuiver is: hij mag buiten de wetten van zijn eigen taal niet treden en toch moet hij trachten, aan het zoo vaak en schoon bespeelde instrument van het Nederlandsch nieuwe tonen te ontlokken.

Daarin ligt het eminente belang van het vertalen. Noem het een zelfverweer van de taal tegen den vreemden indringer of overheerscher, het is een verweer, dat de diepste en wezenlijkste krachten wakker roept. Wie een kunstwerk wil vertalen, moet ook zelf kunstenaar zijn, moet althans den vromen eerbied kennen voor een gedicht en moet zijn eigen taal hartstochtelijk liefhebben. Elke poging moet falen, want hoe groot het taalvermogen van den vertaler moge zijn, de schoonheden van het origineel zal het niet volledig kunnen weergeven. Het oorspronkelijke werk is onvervangbaar en elke vertaling kan slechts het besef van zijn schoonheid verhoogen.

Verwey heeft eens gezegd: „De klank van verzen spreekt onmiddellijk tot het bloed." Hij had ook kunnen zeggen, dat hij rechtstreeks uit het bloed spreekt. Want daarin ligt het mysterie der onvertaalbaarheid. Grieken en Romeinen, Germanen en Romanen hebben poëzie voortgebracht, die de onmiddellijke uitdrukking van hun wezen is. Waar anders had het stafrijmende vers met zijn hamerend rhythme en snelle tempo-wisselingen kunnen ontstaan dan in een taal, die door het staccato van zijn klemtonen een nauwelijks bedwongen energie verraadt? Wij denken ons als toehoorders dan gaarne de luidruchtige koningshal, waar de ruiggebaarde krijgers tot geestdrift werden gebracht door den rondgaanden medebeker en het zwaardreunende heldenlied.

Hoe oneindig groot is de afstand tusschen het onbehouwen rotsblok van het Hildebrandslied eenerzijds en de ijle teerheid van Leopold of de melodieuze klaarte van Gossaert! Is dit hetzelfde volk, dat zoo verschillende tonen zingen kon? Wat heeft deze verandering teweeggebracht? En het antwoord luidt: het vertalen van uitheemsche kunst!

Uit het Zuiden kwam een andere poëzie, met haar gebonden rhythme, met haar zoete welluidendheid, haar weelderig rijmenspel. Zij bekoorde door haar vorm; zij imponeerde ook door de kultuur, waarvan zij uitstraalde. Langzamerhand gewende zich het Germaansche oor aan die vreemde schoonheid. De strijd heeft eeuwen lang geduurd, want het vers, dat uit de Germaansche ziel was opgestegen, zat er met duizend vezelen aan vastgegroeid. Maar de drang uit het Zuiden was onweerstaanbaar. Het straffe stafrijm, dat op de medeklinkers steunt, schijnt hard en kunsteloos, in vergelijking met het eindrijm, dat de klinkers in al hun rijkdom hooren laat. Het springende, hortende, nu eens uitschietende, dan weer steigerende rhythme van het Germaansche vers schijnt barbaarsch in vergelijking met de evenmatig voortglijdende Zuidelijke versmaten. Het Germaansch heeft in lange en geduldige oefening geleerd even smeltende tonen voort te brengen als de Romaansche talen; het heeft in Hölderlin de Grieken, in Shelley de Italianen, in Fröding de Franschen geëvenaard.

Hier blijkt, wat een onafgebroken reeks van steeds beter geslaagde vertalingen voor de ontwikkeling van de poëtische uitdrukkingsmogelijkheden eener taal beteekenen kan. Het register harer akkoorden werd zoo rijk, als in den oudgermaanschen tijd ondenkbaar schijnen moest. Doordat het Germaansch er in slaagde, alles wat Europa aan schoonheid voortgebracht had, te vertolken, nam het zelf een scheppend aandeel aan de Europeesche kultuur. Men kan aan Edda of Nibelungenlied nog den wilden geur van

een maagdelijk oerwoud ontwaren; in den kultuurtuin van het moderne Europa zijn talenten gegroeid als Goethe en George, Shakespeare en Byron, Ibsen en Björnson.

Wij beseffen nu eerst, van hoeveel waarde vertalingen in dichtvorm zijn. Toen Vondel de Aeneis in Hollandsch proza weergaf, streefde hij er naar den inhoud op juiste en heldere wijze uit te drukken; hem was niet hoofdzaak het fraaie kleed, dat de dichter daaromheen geworpen had. Inderdaad, men kan Goethe toestemmen, als hij meent dat juist zulk een vertaling de proefsteen van de werkelijke waarde van het origineel is. „Ik vereer", zegt hij in zijn Dichtung und Wahrheit, „rhythme en rijm, waardoor poëzie eerst poëzie wordt, maar het eigenlijke diep en wezenlijk werkzame, het waarlijk vormende en ontwikkelende is toch datgene, wat van den dichter overblijft, als hij in proza wordt overgebracht. Want dan blijft de zuivere en volkomen innerlijke waarde, die ons een schitterend uiterlijk vaak, als zij ontbreekt, voorspiegelt, en als zij aanwezig is, bedekt."

Maar zou men daartegenover niet vragen: spreekt die zuivere innerlijke waarde niet juist daarom zoo overtuigend tot tijdgenoot en nageslacht, omdat zij in een onvergankelijk schoonen vorm gekleed is? Goethe's meesterwerken zijn zoo rijk aan ideeën, dat soms een prozaparafraze noodig schijnt, om ze ons klaar voor den geest te stellen; maar daarom is de vorm, dien hij daaraan gegeven heeft, niet minder wezenlijk.

Er is geen aanleiding hier de oude twistvraag van vorm en inhoud aan te roeren. Wie over het vertalen spreekt, zal moeten erkennen, dat een dichtwerk alleen in poëtischen vorm kan worden vertolkt. Maar hij zal daaruit tevens een les trekken voor elk vertalen van welken aard ook. Het behoort een voorbeeld van een goed stuk handwerk te zijn, in zooverre het aan inhoud èn vorm gelijke zorg besteedt. Het is niet voldoende er op te wijzen, dat men de meening van den schrijver juist heeft weergegeven, dit moet geschieden in een vorm, die het origineel waardig is en den vertaler eer aandoet. En als het niet ging om de eer van schrijver en vertaler beiden, dan gaat het om de eer van onze moedertaal, die door elk slordig en zorgeloos gebruik vernederd en beleedigd wordt. Een zonde tegen de taal is echter een zonde tegen den geest van een volk zelf; zwaarder zonde bestaat er niet. Laten daarom de onbevoegden zich niet wagen aan een taak, waarvan zij de verantwoordelijkheid niet kunnen dragen en mogen steeds de besten van onze schrijvers bereid blijven, hun beste krachten te geven aan het schijnbaar zoo nederige, in waarheid echter zoo veeleischende vertalen.

AAN EEN VAN ONZE RIVIEREN

Over het water strak gespannen staal,
brugboog in Hollands grijze zeildoeklucht,
de hooge iepen in de verte kaal,
een schuwe vogel die luidruchtig vlucht.

En bij de huisjes aan de steile kade
spelen de jongens op de kabeltrossen,
de zwarte schepen liggen diep geladen
en zonder deining — morgen gaat men lossen —.

De Zondagavond hangt al om den toren,
luister...: opeens het helder carillon...
De burgermenschjes die het niet meer hooren
verlangen naar een mooien dag vol zon.

JACQUES IDSERDA

FRANS VINK

IS HET NEDERLANDSCHE VOLK MUZIKAAL?

De vraag naar de muzikaliteit van het Nederlandsche volk werd reeds vaak gesteld, doch zelden bevredigend beantwoord, omdat men zich meestal bij het stellen ervan nauwelijks rekenschap gaf] van de beteekenis van dat „muzikaal zijn" en een veel te enge opvatting toonde omtrent het Nederlandsche volk als „volksgemeenschap".

Wanneer men de vraag naar de muzikaliteit van ons volk transponeert in de met evenveel recht te stellen vraag, of ons volk „poëtisch" is, dan beseft men juist door de vergelijking dezer beide vragen, dat er eenige grensforceering in schuilt. Want kunstzinnigheid in het algemeen is niet in de eerste plaats een volkseigenschap, al is het ook duidelijk, dat de kunst als geestescategorie van het menschelijk leven geen sterveling uitsluit. De vraag, waarmee wij ons hier een oogenblik willen bezighouden en die zich niet zonder meer bevestigend of ontkennend laat beantwoorden, omdat bijvoorbeeld ook het probleem van de opvoeding van ons volk er mee samenhangt, eischt dus op de allereerste plaats een juist begrip omtrent muzikaliteit in het algemeen.

Wat verstaat men doorgaans onder „muzikaal zijn"? De opvattingen zijn in het algemeen oppervlakkig en vaak ongerijmd.

Men noemt een kind muzikaal, dat in zijn derde levensjaar een toonladder zuiver vermag te fluiten of te zingen, al blijkt ook bijgeval deze weliswaar opvallende bekwaamheid verkregen te zijn door het regelmatig nabootsen van zijn dagelijks toonladders-oefenende zangeres-moeder, en dus slechts te getuigen van een aanleg tot muzikaal hooren en rapporteeren; waarmee hoegenaamd geen waarborg geboden is voor de toekomstige muzikale ontwikkeling van het kind. Men noemt een jongedochter muzikaal, die, hoewel door haar schoolgang en huiswerk overwegend in beslag genomen, uitzonderlijk ijverig het klavierspel beoefent, al moet wellicht haar klavierspel om de onmuzikale voordracht slechts een elegante vingersport heeten; waarmee dan hoogstens haar mechanisch-technische aanleg in pianistischen zin te constateeren valt. Men noemt ook iemand muzikaal, die regelmatig concerten bezoekt, een uitgebreide muziekbibliotheek of discotheek heeft aangelegd, veel over muziek geschreven of gesproken heeft; hoewel soortgelijke lieden weliswaar hunne belangstelling op muziekgebied hebben getoond, maar hoegenaamd geen enkel bewijs van muzikaliteit hebben geleverd.

Muzikaliteit is een begrip, waarmee de menigte lichtvaardig speelt, al is het niet van een subjectieve interpretatie afhankelijk. Objectief gedacht is in ons allen het vermogen tot ontwikkeling onzer muzikaliteit latent, in aanleg aanwezig. Deze ontwikkeling doorloopt verschillende stadia, laat zich gradueel onderscheiden. „Volmaakt muzikaal" is het hoogste stadium dezer ontwikkeling, namelijk dan wanneer men in staat is de muziek, het muzikale kunstwerk, volledig te beleven en volkomen te waardeeren.

Muzikaliteit ontwikkelt zich dus van aanleg tot volkomenheid. De aanleg zelf uit zich aanvankelijk slechts in het verlangen tot passief luisteren naar muziek. Dit verlangen groeit door de ondervonden bevrediging en het herhaald muziekgenot heen tot muziekiievend waardeeren, dat zich verdiept, verheft en vergeestelijkt. Het slechts passieve luisteren naar muziek echter ontwikkelt zich in verschillende richtingen. Het kan zich beperken tot of concentreeren op bepaalde elementen van het muziekwerk, het rhythmische, metrische, melodische, harmonische, dynamische, coloristische van den muzikalen inhoud, of op den inhoudsvorm respectievelijk de karakteristiek van vorm en inhoud, of op de uitvoering, vertolking, interpretatie van het muzikale kunstwerk. Maar evenzeer is het mogelijk, dat het zich van analytisch- naar synthetisch-hooren (respectievelijk in omgekeerde richting) wendt, of wel, dat het van den aanvang af zich beijvert analyseerend te synthetiseeren. Zoo kan het passieve luisteren ten slotte zich ook voltooien tot volledig hooren, gevoelen en verstaan van het muzikale kunstwerk in al zijn schoonheidsphasen. En dit is dan wel het moeilijk bereikbaar hoogste stadium van passieve muzikaliteit.

De aldus voltooide luister-bekwaamheid moge den toehoorder het recht geven zich muzikaal te noemen, het „muzikaal zijn" openbaart zich echter eerst dan, wanneer de muzikaliteit actief optreedt, zelf werkzaam wordt, anders gezegd, wanneer de in aanleg muzikale mensch door zijn muziekliefde, zijn drang tot muziekwaardeering, zelf tot werkzaamheid en zoo tot mededeeling aan de gemeenschap komt. Dit geschiedt dan òf scheppend òf herscheppend. Eerst dan, wanneer de mensch, die tot het scheppen van muziek in staat is, daadwerkelijk musiceert, kan hij zijn muzikaliteit bewijzen en aard en graad zijner muzikaliteit door de gemeenschap doen beoordeelen. De muzikale schepping of compositie laat zich herhalen, herscheppen, hetzij door den componist zelven, hetzij door een executant of vertolker, die den componist vervangt. Zelden zijn componist en executant in één persoon vereenigd; doorgaans staat een wereld van executanten den componist ter beschikking om zijn kunstwerken te herscheppen, te vertolken. Doch hoe waardeerbaar deze mogelijkheid ook moge heeten, toch moet de componist als schepper van het kunstwerk, ook voor en door de gemeenschap, het belangrijkst worden geacht, onverschillig of hij de maker is van een gecompliceerd symphonisch kunstwerk dan wel van een eenvoudig volkslied.

Bij het onderzoek naar de muzikaliteit van het Nederlandsche volk dient niet als maatstaf te worden aangelegd het aantal of de beteekenis der Nederlandsche musici; want al kunnen onze toonkunstenaars door hun werken en werkzaamheden wel mede getuigen, het is weer opnieuw de vraag, of onze componisten en executanten behoudens hun Nederlandschen aanleg ook hun opleiding, ontwikkeling en voltooiing wel aan de Nederlandsche muziekopvoeding te danken hebben. Evenals de Oud-Nederlandsche school, die eenmaal een bloeiperiode van Europeesche vermaardheid heeft gekend, toch in het Zuiden haar oorsprong gevonden heeft, hebben velen onzer Nederlandsche musici nadien hun uiteindelijke muzikale bekwaamheden aan een opleiding b.v. in Duitschland ontleend. En evenmin als de beroemde Nederlandsche schilders het bewijs zouden hebben kunnen leveren voor de schilderkundigheid en de schilderkunstwaardeering van het Nederlandsche volk, evenmin kunnen de Nederlandsche musici voor de muzikaliteit en de muziek-waardeering van onze landgenooten pleiten. Dit zou wellicht het geval kunnen zijn, wanneer tusschen kunst en volk reeds een wezenlijk contact in het verleden zou hebben bestaan en zou zijn blijven bestaan. Maar ten onzent hebben kunstenaars zich veeleer geïsoleerd, d.w.z. zich van den Nederlandschen bodem en van het Nederlandsche volk vervreemd, hetgeen door gebrek aan Nederlandsche staatszorg voor hun belangen bevorderd is geworden. Dat dit samenhangt met het feit, dat het Nederlandsche volk door ras-verloochening zich van zich zelf vervreemd heeft, spreekt wel vanzelf. Het moge waar zijn, dat de Duitsche hegemonie op muzikaal gebied in de vorige eeuw een Nederlandsch epigonendom heeft doen ontstaan, even waar is het, dat men onder invloed van de anti-Duitsche propaganda hier te lande de voorbeelden in het moderne Frankrijk heeft gezocht, om zoo toch weer opnieuw epigonistisch te blijken. En epigonistisch kan de Nederlandsche componist niet tot een oorspronkelijk Nederlandsche kunstschepping geraken, wat echter niet wegneemt, dat Nederlandsche oorspronkelijkheid kan ontstaan, wanneer de Nederlandsche kunstenaar niet in romaanschen maar in germaanschen geest leeft en werkt. Want wanneer wij door ons een romaanschen aard aan te meten den eigen germaanschen aard verkrachten, slaan wij van ons anker los en worden wij voor ons zelven zoowel als voor onze land-, volk- en rasgenooten onverstaanbaar. Dit heet dan gaarne modern en zoogenaamd persoonlijk, maar is in wezen valsch, onecht Nederlandsch. En ons volk zal en kan het wezenlijk vreemde kunstwerk niet waardeeren. Zoo is de kloof tusschen volk en kunst ook door de geesteshouding van onze componisten steeds grooter geworden en niet meer te overbruggen. Daarom zal de Nederlandsche componist zich moeten herzien, hij zal zich zijn germaanschen aard weer opnieuw bewust moeten worden, hij zal „voor de Nederlandsche gemeenschap" moeten componeeren en „in de taal dier gemeenschap" dienen te spreken om zich verstaanbaar te maken. Zoo zal hij de eerste zijn, die het contact tusschen volk en muziek te leggen en te bevorderen heeft, terwijl hij in zijn streven zich beschermd moet weten door de Nederlandsche Overheid, die de muziek tot het volk en het volk tot muziekwaardeering brengt.

Wanneer wij nu nogmaals vragen, of het Nederlandsche volk muzikaal is, dan dienen wij toch eigenlijk vast te stellen, dat dit in het verleden van ons muziekleven reeds gebleken zou moeten zijn of uit de ervaring in dit muziekleven nog afgeleid zou kunnen worden. Maar dan moeten wij tevens erkennen, dat voor zoover statistische

gegevens omtrent het Nederlandsche muziekleven tot op heden voorhanden zijn, deze toch niet voor het volk als zoodanig kunnen en mogen gelden. Immers wij weten maar al te goed, dat, hoewel de muziek een algemeene gratie Gods is en als zoodanig dus ook voor het geheele Nederlandsche volk behoorde gegolden te hebben, zij tot nu toe toch eigenlijk slechts als een voorrecht van een bepaalde categorie van bemiddelde volksgenooten gold. Hoe kon in den tijd van a-sociale regeeringszorg het Nederlandsche volk al of niet muzikaal blijken, waar alleen in de groote centra orkest-, kamermuziek- en solisten-concerten, groote kooruitvoeringen en operavoorstellingen mogelijk waren, die slechts voor eenige duizenden bevoorrechte volksgenooten toegankelijk bleken en nog niet door radio-uitzendingen naar andere oorden des lands werden doorgegeven, zoodat millioenen Nederlanders ten eenenmale van deze algemeene gratie verstoken bleven. En wanneer nu ondanks het feit, dat het grootste deel van ons vaderland van deze muzikale opvoeding was uitgesloten, het aantal zangvereenigingen en dilettanten-orkesten (harmonie- en fanfaregezelschappen) tot circa 4000 kon stijgen, dan moeten wij hieruit afleiden, dat dit andere deel van ons volk toch wel in aanleg muzikaal, althans muziekbehoevend was. Zoo is de uit gebrek aan muziekkultuur geboren muziekbehoefte ook weer bij andere categorieën van het volk gebleken in de steeds algemeener geworden muziekbeoefening door middel van de kwalitatief lagere soorten instrumenten zooals accordeon, mondharmonica, blokfluit, mandoline en guitaar, die de in de groote centra gebruikelijke klavier- en andere huisinstrumenten zooals viool, cello, enz. moesten vervangen. En dat bovenbedoeld gebrek aan hoogere muziekkultuur zich gewroken heeft in en door het afglijden der muziekbeoefening naar de mede onder Engelsch-Amerikaanschen invloed geïmporteerde en weer verbasterde neger-muziek, de onreine, chaotische en destructieve Jazz, is een rechtmatige bestraffing van het verzuim der vroegere Overheid van haar plicht tot kultureele voorlichting en verzorging van het volk. Deze niet te benijden erfenis verplicht ons nationaal-socialisten de muzikaal-geestelijke verwording te stuiten en te keeren, en onze Nederlandsche jeugd te verlossen uit den ban van deze ziekelijke en infecteerende anti-kultureele sfeer. Wij moeten inzien, dat ons volk, zonder deelname aan hoogere muziekkultuur, onmogelijk den Nederlandschen aanleg tot muzikaliteit anders of beter zou hebben kunnen ontwikkelen dan tot nu toe het geval is geweest. Maar ook thans nog kan de Nederlandsche jeugd zich beklagen over een slecht vooruitzicht op de naaste toekomst, waarin opnieuw zal blijken, dat, zonder behoorlijke inwijding op Lagere en Middelbare Scholen en door gebrek aan andere muziekkultureele opvoeding en ontwikkeling, de muzikaliteit van deze Nederlandsche generatie beneden peil moet blijven. En hiermede komen wij in het brandpunt van het vraagstuk aan. Wij zullen moeten beseffen, dat de vraag naar de muzikaliteit van het Nederlandsche Volk onmogelijk te beantwoorden is, zonder tevens te klagen over de vergaande nalatigheid der Nederlandsche Overheid van het verleden, haar hemeltergend verzuim ten aanzien van de Nederlandsche jeugd. Inzake de totale verwaarloozing van de muzikaliteitsontwikkeling der jeugd hebben vroegere regeeringen een zoodanige schuld nagelaten, dat nog generaties daarvoor zullen moeten boeten; want de Nederlandsche jeugd, die geen kultureele opvoeding heeft ondergaan, geen musische inwijding heeft genoten, niet de vereenende en veredelende uitwerking van der kunsten schoonheid, in het bijzonder van muziekbeoefening en muziek-waardeering, heeft ondervonden, is en blijft overgeleverd aan de decadentie van bandelooze vrijheid en tuchtlooze verdeeldheid des geestes. Kunst, godsdienst en wijsbegeerte zijn de drie voornaamste categorieën van het geestesleven, waarin het schoone, goede en ware als de nastreefbare idealen gelden. De jeugd, die vanzelfsprekend het eerst aan de eerste categorie toe is, heeft dan ook onvoorwaardelijk den geestelijk weldadigen invloed van de kunst van noode. Bij de beantwoording van de vraag naar de muzikaliteit van het Nederlandsche volk laten zich zoovele en zoo velerlei samenhangende overwegingen gelden, dat het niet mogelijk is in één artikel het definitieve antwoord te geven. De voornaamste is wel deze, dat de gestelde vraag afhankelijk is van de primaire vraag, of het Nederlandsche volk wel behoorlijk muzikaal is opgevoed, m.a.w. of de volksopvoeding hier te lande onze volksgemeenschap in haar geheel in staat gesteld heeft, de in aanleg wel degelijk aanwezige muzikaliteit te ontwikkelen en te doen blijken. En deze vraag nu moet beslist ontkennend beantwoord worden. Er is b.v. in de Lagere School onder niet of half deskundige leiding slecht gezongen en geen of weinig liefde voor het Nederlandsche volkslied aangekweekt. De wel deskundige musici hebben maar al te weinig aan de bevordering van de volksliedkunde medegewerkt. Er wordt in het leerplan der muzikale beroepsopleiding en het programma van de Staatsexamens voor muziek zelfs niet eens gerept over het Nederlandsche volkslied. De uitgegeven verzamelingen van Nederlandsche volksliederen getuigen van schrikbarende verdeeldheid in keuze, bewerking en opvatting. De invoering van een repertorium dezer volksliederen bleek nimmer verplicht en uniform. En toch is het volkslied het uitgangspunt ter muzikale ontwikkeling van ons volk en muzikale vorming van eenheid in onze volksgemeenschap. Er is in onze Lagere en Middelbare School behoudens een enkele uitzondering zelden of nooit een behoorlijk deskundige leiding gegeven aan de meest elementaire ontwikkeling van muzikaal bewustzijn, van kennis omtrent stemvorming, muziekschrift, melodie, harmonie, maat en rhythme. Zoo was de sprong van de zangles op school naar de van tijd tot tijd gegeven paedagogische concerten in de concertzaal te groot, waardoor de doelmatigheid van deze pogingen verloren ging. Er is wel door ons volk zelve initiatief genomen ter bevrediging en ontwikkeling van zijn muziekliefde — getuigen de vele jeugdclubs, muziek- en zangvereenigingen — maar de deskundige muziekwereld heeft de leiding daarvan niet aanvaard maar aan niet- of half-deskundigen overgelaten, en de Overheid heeft geen doeltreffende bescherming van deze pogingen tot zelf-ontwikkeling op zich genomen. Zoo zouden wij kunnen voortgaan met het opsommen van nalatigheden in de ontwikkeling der muzikaliteit van ons volk. Maar voorloopig genoeg.

Resumeerende moet ik tot de conclusie komen, dat naar mijn overtuiging het Nederlandsche volk wel degelijk muziekbehoevend en muzieklievend is en muzikaal zou kunnen blijken, indien het op dit gebied werkelijk deskundig en doeltreffend ontwikkeld ware geworden. Wanneer het derhalve in de toekomst de van Overheidswege te verwachten muziek-kultureele verzorging verkrijgt, waarop het recht heeft, dan zal de boven dit artikel gestelde vraag zeker bevestigend kunnen worden beantwoord.

H. VAN DER STOK: DIERENRIEMTEEKENS

DR IR G. A. C. BLOK
ARCHITECT

Het huis Korte Vijverberg 3 te 's Gravenhage gerestaureerd

De achtergevel

Om een gebouw voor bepaalde doeleinden geschikt te maken, zijn veelal dienovereenkomstige voorzieningen noodig. Zoo zijn dan ook in alle tijdperken huizen gewijzigd, verbouwd en vergroot. Zoo geschiedde ook met dit huis zooals wij zagen in den aanvang van de 18e eeuw, vervolgens nadat het in 1879 in staatsbezit was overgegaan, dan tenbehoeve van het kabinet der koningin en nu het laatst bij de herstelling en verbouwing van 1943—1944.

Willen onze architectuurmonumenten levende organen in ons volksleven zijn, dan moeten zij hierin ook opgenomen kunnen worden, er deel aan kunnen hebben en dus aan de eischen des tijds beantwoorden. Hiertoe zullen zij inderdaad soms wijzigingen, zelfs ingrijpende wijzigingen, moeten ondergaan, die wij eigenlijk liever niet zagen aangebracht. Er zullen offers gebracht moeten worden. Kunnen wij hiertoe niet besluiten, dan blijven zulke gebouwen veelal onbruikbaar of slechts beperkt bruikbaar. Dit heeft dan vaak weer verwaarloozing en zoo hun ondergang tot gevolg.

Van den oorspronkelijken achtergevel is niets met eenige zekerheid te zeggen. Bij het sloopen van een afzichtelijken 20ste-eeuwschen aanbouw kwamen in dezen gevel, rechts van de ingangsdeur, op ± 1,50 m boven het direct aangrenzende achterterrein — hetwelk nu tot tuin bestemd is —, de aanzetten van vroeger gesloopte halfcirkelvormige ontlastbogen vrij. Uit deze, op de 17e eeuw teruggaande resten waren geen andere gevolgtrekkingen te maken dan dat de achtergevel in de 18e eeuw zeker niet geheel nieuw werd opgetrokken. Verder bleek, op plaatsen waar het metselwerk hersteld moest worden doordat tegen den achtergevel ter hoogte van de bel-etage een paar toiletten waren aangebouwd, dat achter de, slechts een halven steen voorspringende, middenrisaliet gevoegd metselwerk aanwezig was. Dit rechtvaardigt de veronderstelling, dat deze middenrisaliet eenvoudig voor bestaand metselwerk werd aangebracht.

De oorspronkelijke achtergevel zal een eenvoudige vlakke baksteengevel met kruiskozijnen geweest zijn.

Dr Ozinga schrijft omtrent den achtergevel: „Ook de vrije grove versiering der (door een zonderlingen modernen aanbouw geschonden) middentravee van den in 1724 nieuw opgetrokken achtergevel is in Marots trant opgevat." Dit is dus slechts ten deele juist.

Wij vinden in het reeds genoemde „Nieuwe Getimmerte" de verbouwing van het huis van den heer van Schuylenburch op den Korten Vijverberg nog een derde maal genoemd en wel als volgt: „........zijn huys achtervleugels aangemaakt en verbetert".

In de 17e eeuw niet gebruikelijk, bij de verbouwing — waarschijnlijk ter verkrijging van een besloten binnenplaats — gewenscht, moest het aanbrengen van twee vleugeluitbouwen, op een totale gevelbreedte van 16,30 m, tot een min of meer geforceerde oplossing voeren. Toch geven deze vleugels, die met betrekkelijk smalle gangen aan het eigenlijke huis verbonden zijn en alleen in het uitgebogen middengedeelte een bruikbaar vertrek bevatten, de achterzijde van het gebouw een bijzonder cachet.

Van de bekoring, die oorspronkelijk van dezen opzet uitgegaan moet zijn, was helaas in 1943 niet veel meer over.

De afbeelding op blz. 569 geeft een duidelijk beeld van den toestand zooals deze nog in het begin van 1943 was. Het is welhaast vanzelf sprekend dat de 19e eeuw ook hier de raamindeeling wijzigde, doch gelukkig heeft men dit blijkbaar voor de groote ramen in de middenrisaliet niet gewenscht geoordeeld. Het hierachter gelegen prachtige Lodewijk-XIV-trappenhuis heeft men toch zooveel mogelijk ongerept gelaten, waardoor voor ons o.m. de roedenverdeeling behouden bleef.

Geheel anders verging het den tuin. Wij weten niet hoeveel vrij achterterrein het huis in de 18e eeuw heeft gehad. Nu, in 1943 was er totaal geen vrij terrein meer De kelderverdieping werd over het geheele, tusschen de vleugels gelegen, achterterrein doorgetrokken, zoodat de achterwand van dezen aanbouw met de achterwanden van de vleugels een geheel vormde. Op de plaats van den barokken siertuin met „parterres de broderie", deze aardige siervakken met geometrische figuren van geschoren buxusranden, zag men nu een plat dak van gewapend

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, DE ACHTERGEVEL
MET DEN AANBOUW

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, DE ACHTERGEVEL GEDURENDE
DE AFBRAAK VAN DEN AANBOUW

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, DE BINNENPLAATS
GEDURENDE DE RESTAURATIE

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, DE ACHTERGEVEL
GEDURENDE DE RESTAURATIE

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, DE BINNENPLAATS
NA DE RESTAURATIE

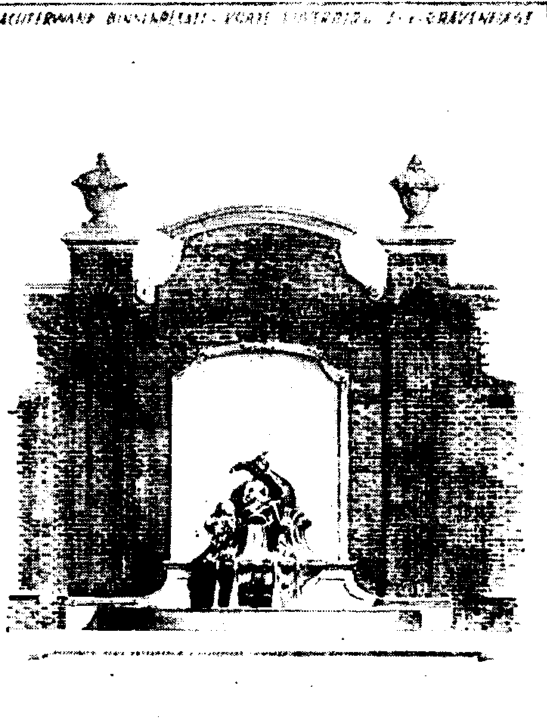
HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, HET HEK VAN DEN ACHTER-
INGANG MET INSCHRIFT IN EEN OUDE CARTOUCHE
(FOTOS VAN OJEN

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, DE ACHTERGEVEL VOORDAT DE AANBOUW WAS AANGEBRACHT (FOTO RIJKSBUREAU VOOR DE MONUMENTENZORG)

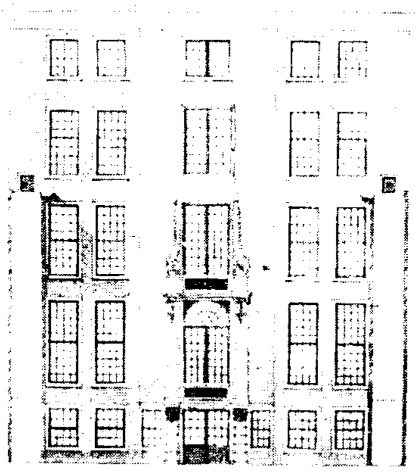
HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3, DE ACHTERGEVEL NA AFBRAAK VAN DEN AANBOUW

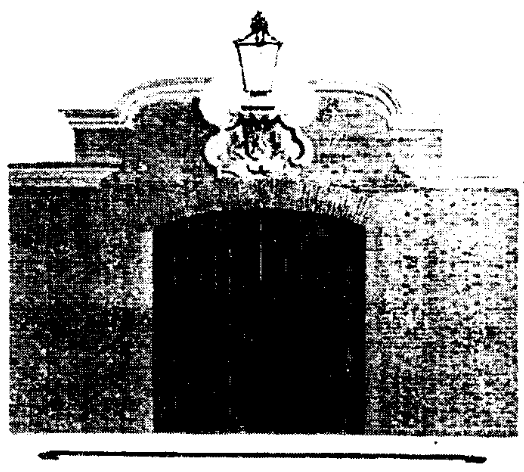
DR IR G. A. C. BLOK: DE ACHTERWAND VAN DE BINNENPLAATS VAN HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3

HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3 DE ACHTERGEVEL NA DE RESTAURATIE

DR IR G. A. C. BLOK: RESTAURATIE-TEEKENING VAN DEN ACHTERGEVEL VAN HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3

DR IR G. A. C. BLOK: DE ACHTERINGANG VAN HET HUIS KORTE VIJVERBERG 3 (FOTOS VAN OJEN)

beton, kwistig voorzien van lichtramen en luchtkappen. De 18-eeuwsche schepping was hierdoor weliswaar volkomen verknoeid, maar het gebouw was in ieder geval een ruime archief-berging rijker.

Daar in het gebouw zelf, toen het overging in staatsbezit, geen toiletten aanwezig geweest zullen zijn, voldoende aan de, bij de veranderde bestemming van woonhuis tot kantoorruimten te stellen eischen, moest hierin waarschijnlijk direct na 1879 worden voorzien. Een van de achterkamers op de tweede verdieping werd min of meer tot garderobe-toiletruimte ingericht. Een gedeelte van deze kamer, langs den trapwand, werd drie treden verhoogd om voldoende afschot voor de afvoerleidingen van de op deze verhooging getimmerde toiletten te verkrijgen. De achtergevel werd gehavend door het inhakken van een W.C.-raam en het aanbrengen van een door een houten koker bekleede afvoerpijp.

Een foto, aanwezig in de verzameling van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, toont ons den achtergevel ten tijde dat wel de afvoerpijp aanwezig was, doch de gevel nog niet geschonden was door den archiefaanbouw, met daarop weer een toiletten-aanbouw (zie afb. blz. 570).

Blijkbaar waren de genoemde toiletten op de tweede verdieping toch niet voldoende en werd het noodzakelijk geacht ook op de bel-étage toilet-ruimten te hebben. Men heeft dit vraagstuk toen zoo eenvoudig mogelijk en misschien ook zoo goedkoop mogelijk tot een oplossing trachten te brengen door op den archief-aanbouw tegen den achtergevel, aansluitend aan het trappenhuis, ter hoogte van de bel-étage een hokje aan te bouwen, groot genoeg voor twee zeer kleine toiletten met een gemeenschappelijk voorportaal. De aanwezige openslaande deuren (oorspronkelijk toegang gevend tot een balcon?) vormden nu de afsluiting tusschen het Lodewijk XIV-trappenhuis en deze primitieve toiletruimte.

Langs een der vleugels werd een groote schoorsteen, voor een kleine centrale verwarming — alleen voor de archiefruimte —, aangebracht.

Van de vleugels, die door den archiefaanbouw reeds erg verminkt waren, werden de — oorspronkelijk in ijselsteen als „schoon werk" uitgevoerde — velden der blindvensters gepleisterd. Hierdoor boette de gevel ook nog de aardige contrastwerking tusschen de roode steen van den gevel en de gele steen van de velden der blindvensters in. Doch pleisteren is belangrijk goedkooper dan uithakken en geheel nieuw opmetselen. Het antwoord op de vraag „wat kost het" zal ook hier wel doorslaggevend geweest zijn.

De huizen aan den Korten Vijverberg hadden oorspronkelijk achteruitgangen in een doodloopend stuk van de Doelenstraat. Waarschijnlijk was dit tevens de inrit voor de bij deze huizen behoorende stalgebouwen. In den loop der tijden was ook het karakter van dit stuk straat — dat aan het eind afgesloten wordt door het huis Doelenstraat No. 4 — volkomen gewijzigd door het oprichten van verschillende gebouwtjes voor de gemeentereiniging.

Door koop gingen het huis Doelenstraat No. 4 en alle genoemde opstallen van de gemeente-reiniging, zoomede een groot gedeelte van de straat, in rijkseigendom over. Een belangrijke uitbreiding van het achterterrein, dat tot het huis Korte Vijverberg 3 behoorde, werd hierdoor verkregen.

Het huis Doelenstraat 4 werd bestemd tot woning voor den huisbewaarder! De hulpgebouwen van de gemeentereiniging werden gesloopt. In de plaats hiervan kwam, in aansluiting op het door slooping van den archiefaanbouw vrijgekomen terrein tusschen de vleugels, een besloten hof, een cour.

Deze hof wordt aan de eene zijde afgesloten door een ingangspoort met ernaast gelegen wachtgebouwtje, aan de daartegenover gelegen zijde door een ruime garage met aansluitend ijzeren hek, wat den doorgang naar de woning van den huisbewaarder afsluit. In een klein door beeldhouwwerk bekroond penant naast dit hek — dit beeldhouwwerk vormt den overgang naar den zooveel hoogeren achterwand van den hof — werd een oude cartouche uit het jaar 1744 opgenomen, waarin een eenvoudig inschrift ter herinnering aan de thans aan het huis plaats gehad hebbende werkzaamheden werd gebeiteld (zie afb. blz. 569). De derde zijde, de achterzijde recht tegenover den achtergevel van het huis, wordt gevormd door een muur, de erfscheiding met den tuin van het gebouw van de Twentsche Bank, dat aan het Tournooiveld gelegen is.

Bij het verrichten van graafwerken ten behoeve van de rioleering bleek circa 75 cm beneden de straat een schelpenpad te liggen. Dit zal, gezien ook de vloerhoogte van het huis Doelenstraat 4, het oorspronkelijke niveau van het achterterrein zijn geweest.

Het nu tot tuin bestemde terrein tusschen de vleugels ligt circa 90 cm beneden de straat. Een balustrade, uitgevoerd in Fransche kalksteen (vaurion), onderbroken door een breede hardsteenen trap, vormt nu den overgang van dit lager gelegen terrein naar den nieuwen hof.

In den achterwand van dezen hof is in de as van het gebouw een hardsteenen fontein geprojecteerd, terwijl in het ter linker- en rechter-zijde aansluitende veld een hardsteenen masker zal worden geplaatst.

Evenals dit voor de fontein het geval is, moet ook voor de bekroning van den poortingang thans nog met een afbeelding van de ontwerp-teekening worden volstaan (zie afb. blz. 570).

Hoewel het sierende beeldhouwwerk dus nog ontbreekt en de hiervoor in het metselwerk gespaarde gaten in plaats van sierend storend werken, maakt het geheel een rustigen, statigen indruk.

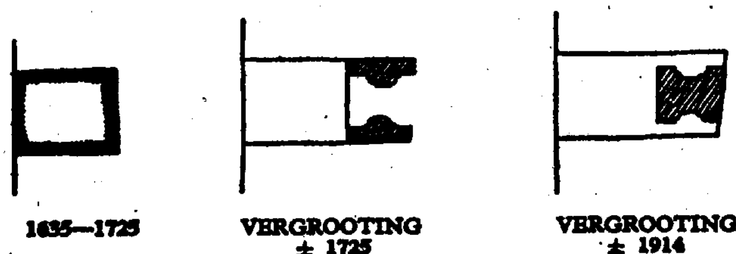
[1]) Het huis Doelenstraat 4 werd ongewijzigd weer in gebruik genomen. Bij het, voor herstel, afbikken van het onderste gedeelte van den gevel kwamen een drietal ontlastbogen en pijlers bloot, die een vroegere galerij-achtigen onderbouw doen vermoeden.

[2]) Deze steen werd bij een slooper in Utrecht gekocht. Het oorspronkelijke opschrift was er reeds vroeger afgehakt en een ander erop geschilderd. Van deze overschildering (letters) waren nog slechts sporen aanwezig. Bij het schoonmaken was het jaartal 1744 te ontcijferen.

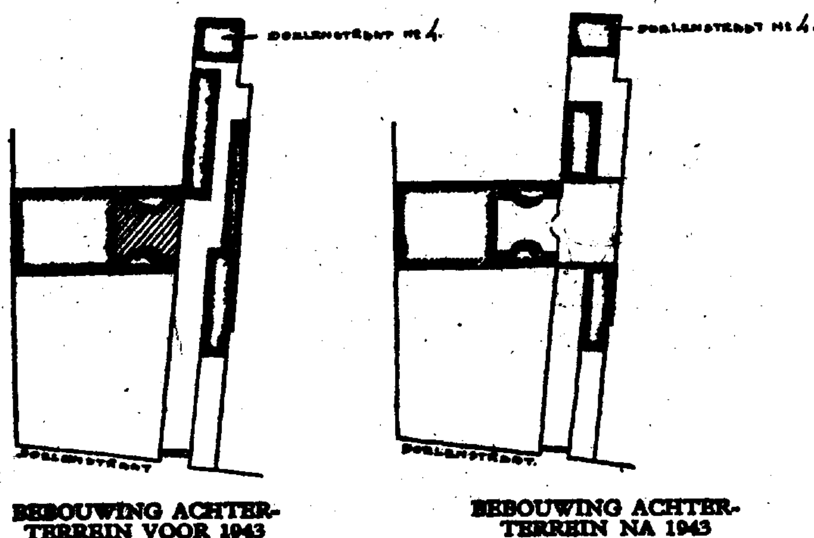
Nadat de aanbouw van archief en toiletten gesloopt was, kon met gebruikmaking van de aanwijzingen, die de reeds genoemde foto van den achtergevel, aanwezig in de verzameling van het Rijks Bureau voor de Monumentenzorg, bood, deze gevel hersteld worden. De roedenverdeeling der ramen was in de ramen van het trappenhuis bewaard gebleven en kon hiervan worden overgenomen. De vleugels werden in aansluiting op het bestaande werk hersteld. De velden der blindvensters in de vleugels werden uitgebroken, opnieuw opgesteld en op dezelfde wijze gevoegd als oorspronkelijk het geval was geweest.

Voor de restauratie werd de beschikking verkregen over de sloop van het helaas in Februari 1943 afgebroken Boorhuis aan de Boorlaan te 's Gravenhage. De restauratie en verbouw, ten dienste van den Nationalen Jeugdstorm, van dit oude 17e-eeuwsche gebouw was juist vrijwel voltooid — eenig schilderwerk moest nog slechts worden verricht —, toen het in opdracht van de Duitsche weermacht moest worden afgebroken. Van de sloop, die in uiterst korten tijd moest geschieden en dan ook zeer ruw in zijn werk ging, kon o.m. een hoeveelheid steen worden gered, die bij de herstelwerkzaamheden van het huis Korte Vijverberg 3 zeer van pas kwam, daar achtergevel en vleugels in vrijwel dezelfde soort steen waren opgetrokken.

Ramen van het Boorhuis werden ongewijzigd in de garage toegepast, terwijl ook voor het wachtgebouw oud materiaal van het Boorhuis werd gebruikt.

1635—1725 | VERGROOTING ± 1725 | VERGROOTING ± 1914

BEBOUWING ACHTERTERREIN VOOR 1943 | BEBOUWING ACHTERTERREIN NA 1943

PROF. DR F. C. BURSCH

DE GEBOORTE VAN EUROPA

(Slot)

Aldus zien wij ook vanaf den bronstijd weer, hoe het centrum en het Noorden van ons werelddeel de gebieden vormden, waaruit de volksbewegingen ontsproten, die de eenheid van Europa bevorderden. Italië en Griekenland ontvingen beide omstreeks 1000 v.o.j. frisch bloed en nieuwe impulsen van deze zijde, waardoor dan mede de verdere ontwikkeling in die landen bepaald wordt. Zoo komt het, dat klassieke invloeden op hun beurt gemakkelijk doordringen bij voor deze ontvankelijke, want verwante volken als de Kelten en later de Germanen, al werden deze invloeden ook zelfstandig tot iets eigens verwerkt. De verwantschap tusschen centraal-Europa en de klassieke landen deed daardoor dezen invloeden in Europa een grooter plaats inruimen, dan zulks bij de Grieksche kolonisatie in Klein-Azië en Zuid-Rusland, of bij het Romeinsche Imperium in zijn Aziatische en Afrikaansche provincies ooit het geval was. De krachtsontplooiing van een Alexander den Groote of van de Romeinen, slechts op Europa toegepast inplaats van zich naar het Oosten en Zuiden te richten, zou zeker nog veel meer effect hebben gehad.

Aanvaardend de veelheid der Europeesche kulturen in den Steentijd, en deze kulturen opvattend als organismen, die werking uitoefenen, hetzij door uitstraling van indirekten invloed, door handel of van geestelijken aard, dan wel door direkten druk door wapengeweld en verovering, zien wij in de oudheid reeds hetzelfde verschijnsel, als bij een Staat in den modernen zin. Deze laatste oefent door zijn bloote bestaan, als het ware buiten zijn wil, door politieke macht, biologische kracht en economischen rijkdom, door ligging enz. invloed uit, dien men met een modernen term naar zijn aard geopolitiek noemt. Ook in de oudheid kan men dus van den geopolitieken invloed eener kultuur spreken, en dus van *geopolitieke oudheidkunde*. Onderzoeken wij onder dit gezichtspunt de bovengeschetste ontwikkeling van Europa nader, dan zien wij landen en kulturen, die zich zuiver receptief gedragen in alle opzichten, tegenover andere landen en kulturen, die een machtig centrum van krachten vormen. Bovendien echter zijn er landen, die kultureel kracht uitstralen, biologisch echter krachten absorbeeren.

Eenige voorbeelden ter verduidelijking:

Engeland is in hoofdzaak een receptief land. Aannemende, dat de Atlantische kultuur van Portugal en Frankrijk via Engeland althans de stimulans tot het bouwen van megalithische gedenkteekenen voor Skandinavië werd, en ziende, dat in den allervroegsten bronstijd door de

natuurlijke rijkdommen aan grondstoffen Engeland tot de leverancier van brons van een deel van Europa werd, en verder nog constateerende, dat in den bloeitijd van de Angelsaksische kunst kultuuruitstraling naar Europa plaats vond, zien wij verder Engeland in alle opzichten als de van Europa krachten ontvangende macht. Uit Europa kreeg het de Megalithen, de „paalbouwkultuur", de strijdhamerkultuur en de klokbekerkultuur, de kultuur der Kelten, de Romeinsche heerschappij, de Angelsaksische verovering en de Noormannen. Kultureel receptief is ook het Oosten: Rusland en de Baltische landen, welke gebieden vrijwel geheel teren op den invloed van Midden-Europa, en daardoor steeds in kultuurhoogte achterblijven bij het centrum van ons werelddeel. Pas de Scythen, Slaven, Avaren, Hunnen laten biologisch hun kracht gelden, dan echter ook in sterke mate.

In het Zuiden van Europa ligt de situatie iets anders: biologisch is men daar onweersprekelijk receptief. Zien wij af van den zeer tijdelijken invoed, dien de uit Spanje voortgekomen klokbekerkultuur uitoefent op West- en Midden-Europa en op Zuid-Italië, dan zien wij verder zoowel in Spanje alsook in Italië en Griekenland slechts volksbewegingen van Noord naar Zuid: Kelten in Spanje; „paalbouw", strijdhamerkultuur, Villanova-kultuur, Kelten en Germanen in Italië; spiraalceramiek (met en zonder beschildering), strijdhamerkultuur, Lausitzerelementen in de Dorische volksverhuizing, Kelten, Germanen en Romeinen in Griekenland. Ongetwijfeld staan daartegenover kultureele uitstralingen terug naar het Noorden, — waarachter zich in geen enkel geval biologische krachten verbergen: export van Trojaansche en Mykeensche voorwerpen uit Griekenland naar Oostelijk en Zuidelijk Midden-Europa (overigens in ruil voor brons en barnsteen), de Grieksch-Italiaansche invloed op het ontstaan van den Keltischen la Tène-stijl, invloed van Etrurie op het ontstaan van den Hallstattstijl (± 800—400) bij Kelten en Illyriërs, het sterke Mediterrane karakter van Spanje's kultuurontwikkeling door invloed van Kreta en Griekenland.

Frankrijk wederom gedraagt zich in hoofdzaak receptief, totdat de Franken, van over den Rijn gekomen, daarheen terug hun macht uitbreiden.

Anders het Midden en Noorden van ons werelddeel: Nadat de kultuur der bandceramiek als eerste aan vaste woonplaatsen gebonden kultuur van landbouwers op vreedzame wijze haar penetratie dwars door Europa op de lössgebieden had voltooid, ontstonden overal op haar voorbeeld andere kulturen van geheel verschillend karakter. In Oost-Europa bleef de bandceramiek ten deele de heerschende kultuur, doch westelijk daarvan ontstonden andere strijdbaardere kulturen van Noord-Europeesch karakter, die ervoor zorg droegen, dat de bandceramiek spoedig van het grootste deel uit Europa verdween.

In verrassend rijke variatie van streng gelede aardewerkvormen manifesteeren zich vooral verwanten van de Noord-Europeesche kultuur, tot in Zuid-Duitschland toe, terwijl de Noord-Europeesche kultuuruitstraling naar het Oosten toe tot in Midden- en Zuid-Rusland reikt.

Zooals wij boven reeds opmerkten, vatten wij al deze groepen niet op als te zijn ontstaan door verovering vanuit één centrum, doch gelooven wij integendeel, dat wij in dezen voor Europa zoo belangrijken tijd te doen hebben met de manifestatie der oorspronkelijke bewoners die vrijwel gelijktijdig op het voorbeeld van de kultuur der bandceramiek overgaan tot een aan vaste woonplaatsen gebonden levenswijze van landbouwers, en daarbij dan tevens, ieder naar zijn eigen smaak, in huisvlijt ceramiek en geslepen steenen werktuigen vervaardigen. De eene invloedssfeer moge wat grooter zijn dan de andere, hier moge de ontwikkeling wat sneller gaan dan ginds, de overgave van het kultuurbezit vond toch overal tamelijk snel en zonder schokken plaats. De dichtheid van bewoning en de aard van het gebied in aanmerking nemende, moet men vaststellen, dat er ook veel bosch in dien tijd gerooid moet zijn, en dat in het algemeen de vruchtbare gronden vrij intensief bewoond werden. Deze noordelijke kulturen strekken zich zelfs tot in Zevenburgen uit, dus ook in het gebied, oorspronkelijk door de bandceramiek beheerscht. Het verschijnsel der strijdhamerkultuur, die zeker niet in de Zuid-Russische ruimte is ontstaan, moet integendeel zijn oorsprong in Midden-Europa bezitten. Het land van oorsprong behoeft daarbij niet nauw begrensd te zijn geweest, het is zeer goed mogelijk, dat het zich van Jutland tot in [redacted] het waarschijnlijkste, dat wij [redacted] in den steentijd te [redacted] baarste gronden het [redacted] Midden-steentijd te zien hebben, die, thans door de zich uitbreidende landbouwende bevolking van Europa tot op zekere hoogte in het nauw gebracht, uitzwermen naar Oost, Zuid en West. Ook hierover spraken wij reeds.

Illyriërs, Kelten en Germanen bewegen zich later in dezelfde richtingen, en zoo ontvangt Europa telkens weer nieuwe impulsen uit zijn centrum.

Overzien wij in dit licht opnieuw de ontwikkeling in de genoemde gebieden, aan de periferie van Europa gelegen, dan ontdekken wij, dat deze toestroom van nieuwe elementen uit Midden-Europa telkens de stimulans beteekent van de eigen ontwikkeling. Engelands invloeden in den vroegen bronstijd en in de vroege Middeleeuwen op Europa volgen direct op het toestroomen van het strijdhamervolk en van de Angelsaksers. Rome's machtspositie volgt op het binnenstroomen van Midden-Europeesche elementen (Illyriërs) omstreeks 1000 v.o.j., de Mykeensche zoowel als de latere Grieksche kultuurontwikkeling ontstaat onder deelname van strijdhamervolk en „Doriers". Het centrum en Noorden van Europa is inderdaad klaarblijkelijk het hart, dat den bloedsomloop in Europa regelt, dat uit een grooten overvloed krachten afgeeft aan de rest van de wereld, om daar aan de randen van ons werelddeel biologisch en kultureel Europa te verdedigen. Zelfs zijn er tijden, dat deze krachten de grenzen van ons werelddeel doorbreken: in Luristan in

Perzië ontdekken wij ten deele Midden-Europeesche gebruiksvoorwerpen, uit den bronstijd, en wij weten trouwens, dat Indogermanen daar en in Voor-Indië de macht aan zich getrokken hebben. Men is op het oogenblik geneigd, m.i. op goeden grond, deze Indogermaniseering chronologisch in den Midden-steentijd te stellen [1]), en als hieraan een volksverhuizing ten grondslag gelegen heeft, zal deze in het licht van al wat hierboven werd medegedeeld, ongetwijfeld van West naar Oost hebben plaats gevonden en niet andersom.

Wij keeren thans weer terug tot ons uitgangspunt: de eenheid in verscheidenheid in de Europeesche kultuur, De verscheidenheid onzer kultuur zagen wij reeds geworteld in den steentijd, toen wij als spontaan reageeren op een nieuwe fase in de kultuurontwikkeling in de verschillende streken van ons werelddeel ook verschillende vormen van kultuur zagen ontstaan. De eenheid in kultuur is verklaard door het feit, dat telkens uit Europa's hart nieuwe sappen vloeien naar alle zijden, die dan als nieuwe kultureele krachtbronnen tot ditzelfde hart wederkeeren. en Europa's kultureel peil helpen opvoeren.

En toch hebben wij daarmede nog niet alles gepeild en verklaard. Want thans rijst de vraag bij ons, waarom dit hart zoo activeerend is, waarom juist in Europa zelf deze krachten werkzaam zijn, die ons werelddeel opstuwen?

Eenheid noch verscheidenheid zijn te verklaren uit de natuurlijke gesteldheid van Europa, want waarom bleef dan Amerika zoolang bij Europa ten achter, waar wij toch tendeele hetzelfde klimaat aantreffen, dezelfde afwisseling van vlakten en gebergten? Europa is niet één aaneengesloten landschap, dat de eenheid bevordert, noch ook zijn de meeste natuurlijke grenzen van dien aard gebleken, dat zij kultuurprovincies blijvend konden afscheiden. Het zij verre van ons, de invloeden van ligging, klimaat en natuurlijke grenzen te onderschatten (het receptieve karakter van Engeland en de drie Zuidelijke schiereilanden ten opzichte van Europa is daaruit ongetwijfeld ten deele te verklaren), doch uiteindelijk is toch in deze de mensch beslissend.

Want het bleek uit onze beschouwing van het ondubbelzinnige aanwijzingen gevende archeologische materiaal, dat de eenheid van Europa tot stand kwam door den steeds herhaalden trek van de bevolking van zijn Noorden en Midden. Het hart van Europa draagt dezen naam niet slechts omdat het werkelijk midden is, doch ook, omdat vandaaruit Europa zijn levenssappen toegestuwd kreeg, en omdat het zonder dit hart als leidend orgaan niet had kunnen leven, althans niet, zooals het tot heden geleefd heeft: in eenheid door verscheidenheid.

En zoo kwamen wij uiteindelijk toch tot den mensch van dit Noorden en Midden als bepalenden factor in de geschiedenis van ons werelddeel ten opzichte van de overige wereld, zij het ook langs andere wegen, dan meestal het geval is. De mensch van het Noorden en Midden van Europa nu is de mensch, die „immer strebend sich bemüht", de mensch van het ras, dat ook thans nog de overwegende meerderheid der bevolking in Noord- en Midden-Europa uitmaakt, het ras, waartoe in de oudheid de dragers der megalithische kultuur, der Midden-Duitsche mengkulturen en der strijdhamerkultuur behoorden, het ras, dat Illyriërs, Kelten en Germanen geheel of gedeeltelijk omvatte: het Noordras.

En thans begrijpen wij ook de eenheid in volksche kultuur: sprookje, volksgebruik en overlevering (men denke aan den grooten Pan bijv. [1])) in Europa, en de ontvankelijkheid voor al het goede en schoone, wat onze verwanten in Griekenland, waar hun goden met de Germaansche zoo'n sterke verwantschap toonden te bezitten, zoowel in de siddering, die door Zeus en Wodan in de menschenharten gelegd werd, alsook in de innige vertrouwdheid tusschen de andere goden en de menschen.

De drang naar de verten dreef dezen mensch later door de geheele wereld, overal de in zijn wezen opgesloten waarden uitdragend, en deels zich van het hart van zijn bestaan afwendend. Thans is het tijdstip gekomen, waarop de bevolking van geheel Europa zich weer bezinnen moet op haar eigen waarden, weer terug moet keeren tot de bron van haar bestaan. Daartoe is het niet noodzakelijk, de prestaties van den Europeeschen mensch in de wereld buiten ons werelddeel te verwaarloozen of te vergeten, want ook zij zijn prestaties, die uit dienzelfden Noordrasmensch met zijn hang naar de verten als vanzelf voortgesproten zijn. Doch nimmer mag men daarnaast vergeten, dat het hart van Europa meer is dan een willekeurige buurman, doch de oorsprong van ons geheele bestaan.

Reeds lang voordat de oudheidkunde tot de ontdekking van den oorsprong onzer gemeenschappelijke kultuur in haar eenheid en verscheidenheid gekomen was, had de groote dichter uit het hart van Europa deze verwantschappen reeds bespeurd.

Want Mefisto's woorden uit de klassieke Walpurgisnacht in het tweede deel van den Faust gelden waarlijk niet alleen voor de dingen uit het domein van den duivel, doch omvatten alles, wat ons Europeeschen menschen eigen is:

> Hier dacht'ich lauter Unbekannte
> Und finde leider Wahlverwandte;
> Es ist ein altes Buch zu blättern
> Vom Harz bis Hellas immer Vettern!

Dit in strijd en met veel leed ontstane Europa, dat thans opnieuw door machten buiten haar toebedeeld wordt met leed en strijd, moge hierna gelouterd en gesterkt opnieuw verrijzen, om haar zending in de wereld te vervullen, terende op de onuitputtelijke krachten van haar voedende hart!

---

[1]) O. Paret, Die Bandkeramiker und die Indogermanenfrage die Welt als Geschichte 1942 Heft 42 S. 53 ff.

[1]) F. Muller, De dood van den grooten Pan, Uitzicht. 1942, 162—169 en 226—238.

PROF. DR H. KREKEL

De partijschappen in den wordingstijd der Republiek

III

In denzelfden tijd, waarin onze Republiek tot stand kwam, tusschen 1572 en 1630, stond ook in heel Europa het confessioneele motief op den voorgrond. En wel in dier voege, dat de strijd om den godsdienst vóór 1618 een zaak was, die *binnen* de grenzen van elk Rijk of van elken staat afzonderlijk de partijen beheerschte, daar buiten echter in de verhoudingen *tusschen de staten* slechts middellijken invloed uitoefende. Wel hing reeds het beleid van Philips II van Spanje onverbrekelijk met zijn godsdienstig streven samen, maar in de overige Europeesche landen was veeleer het machtselement de doorslaggevende factor van het buitenlandsch beleid. Eerst na 1618, dus sinds het uitbreken van den dertigjarigen oorlog, werd de groote politiek volledig door de confessioneele tegenstellingen beheerscht, al speelden ook toen — hoe kon het anders ? — machtsquaesties een belangrijke rol. Dit primaat der religie hing weer samen met de veranderingen in de geestelijke situatie.

Gedurende het grootste deel der zestiende eeuw verkeerde in de Noordelijke landen en ook in Frankrijk de oude kerk in het defensief. Zij mocht al dankbaar zijn, dat het haar in Duitschland en in de Nederlanden gelukte, nog een deel der oude posities te behouden en dat zij op den duur althans politiek in Frankrijk de overhand behield. Daarmede was echter het groote werk van het herstel, het ideaal der contrareformatie, nog niet verwezenlijkt. Dit mocht eerst dan het geval heeten, wanneer wederom geheel Europa als één eenig man achter de Moederkerk stond. In het laatste kwart der zestiende eeuw slaagde daarop de contrareformatie er in, een zeker evenwicht tot stand te brengen: roomsch en onroomsch wogen vrijwel tegen elkander op. Door allerlei oorzaken werd de positie der Hervormden zwakker: geschillen in eigen kamp en het omhoog komen der sekten versnipperden hun krachten, Calvinisten en Lutheranen stonden tegenover elkander en beiden verweerden zich tegen de doopersche elementen, terwijl als vierde groep vrijzinnige elementen, in den geest van Coornhert en Sebastian Franck, invloed op de geesten kregen. Anderzijds had de Katholieke Kerk haar zelfvertrouwen herkregen, nu zij op het Concilie van Trente een hechten, met de moderne problemen rekenenden grondslag verworven en de oude beginselen in nieuwe vormen bevestigd had. Aan het hoofd der herstelbeweging stonden bekwame en volijverige mannen: de pausen, die de kerk van de ingeslopen misbruiken zuiverden en het zedelijk leven van den clerus van hoog tot laag onder toezicht plaatsten, en voorts de volgelingen van Loyola, wiens Jezuïetenorde de onvervaarde voorhoede eener geestelijke militie vormde.

Aldus versterkt waagden de Katholieke machten een poging om het verloren terrein *volledig* te herwinnen en Noord-Duitschland, Nederland en Engeland wederom onder de heerschappij der oude kerk te brengen. Dit streven was de diepste oorzaak van den 1618 begonnen krijg. Gedurende deszelfs dramatisch verloop zag het er inderdaad eenige malen naar uit, als zou het program der contrareformatie, althans wat het vasteland betrof, in vervulling gaan. Toen echter bleek, dat de zaak der Reformatie sterker was dan men aan de overzijde gedacht had. Al bleef, zelfs in den uitersten nood, de tegenstelling tusschen gereformeerden en evangelischen een hinderpaal voor krachtig doorzetten, het optreden van den held uit het Noorden was toch voldoende om althans een tijdelijke concentratie van krachten te bewerkstelligen: met Gustaaf Adolf's ingrijpen keerde de kans. Echter niet, dan met behulp van nog een derden factor, een, die aanvankelijk buiten den strijd had willen blijven.

Dit was de Fransche macht, geleid door Richelieu. Toen deze niet alleen tegen Habsburg koos, maar ook militair zich verbond met de zaak der protestanten, sloeg de balans naar de andere zijde door. Het resultaat was nu echter niet de zege der Reformatie, maar veeleer die der derde, in wezen onzijdige politiek, door Richelieu op zoo bekwame wijze gevoerd. *Zij* was het, die haar stempel op het Europeesch bestel van na 1648 drukte. Richelieu was echter noch in Frankrijk noch in Europa de eerste en de eenige staatsman, die een zoodanige, op vrede en verzoening in zake de confessies gerichte politiek voerde. Reeds gedurende de geheele zestiende eeuw had er zulk een vredespartij bestaan. De Prins van Oranje en Oldenbarnevelt in de Nederlanden, L'Hôpital, Hendrik IV en Sully in Frankrijk, een man als Maurits van Saksen in Duitschland behoorden tot deze Europeesche verzoeningspartij. In hun eigen tijd werden zij de „politiques" genoemd, dragers eener levenshouding, welke een radicaal dogmatisme in de zaken van den godsdienst verwierp. Vrij onverschillig jegens de religieuze vraagstukken, als tegenstanders van geloofsvervolging echter eerder naar de protestanten neigend, maar toch ook weer door dezen zelven (en terecht) niet voor vol erkend, was het er hun om te doen, een strijd, waarbij diepere dingen dan politieke macht op het spel stonden, toch met zuiver politieke middelen te beslechten. Zij leefden uit een wereldsche levensvisie, misschien nog het best als een soort vrijzinnig-religieus geloof te omschrijven. Overal op het vasteland kwamen in die periode staatslieden van dit type naar voren en ook later, in het begin der zeventiende eeuw, werkten mannen van deze richting, figuren als Hugo de Groot en Sully, plannen tot Europeesche verzoening uit. Zoolang het mogelijk was, handelden de Hollandsche regenten en de Fransche staatslieden in dezen geest. Ook Richelieu, hoewel hij de groote alliantie tegen Habsburg tot stand bracht, streefde toch altijd er naar, met louter politieke middelen zijn doel te bereiken, en hij trok slechts noode, toen er geen andere uitweg meer was, tegen Spanje en het Rijk ten oorlog. Ja, hij was zelfs wel zeer, in tegenstelling tot zijn opvolgers, voorstander van het de onafhankelijkheid der Zuidelijke Nederlanden. Eerst onder Mazarin, daarna onder Lodewijk XIV, werd Frankrijk volledig oorlogspartij.

De eigenlijke oorlogspartijen daarentegen waren, althans tot het midden der zeventiende eeuw, eenerzijds de overtuigde protestanten, anderzijds de door de contrareformatie machtig versterkte katholieken. Wederom werd in die eeuw van het Barok om de groote beginselen gestreden. Wel stond achter de met groot gebaar en uiterlijk vertoon beleden vroomheid niet meer de diepe en innige gezindheid der middeleeuwen, maar de sterkere bewustheid maakte de strijders nog heftiger.

Deze strijd om de confessies ging echter tevens samen met een strijd om de macht. In dezen samenhang kreeg Spanje's positie bijzondere beteekenis. Hoe sterk de zaak dezer mogendheid ook scheen, juist die macht was oorzaak, dat zich een Europeesche coalitie vormde, welke haar ten val bracht. Letten wij daarom eerst op den oorsprong en den zin der Spaansche heerschappij.

IV

In de vijftiende eeuw waren Portugal en Spanje de eenige mogendheden, die zich om de vaart *buiten* het bekende gedeelte van den Atlantischen Oceaan bekommerden. Beide waren bezield door een machtigen expansiedrang, die bij beide door geloofsijver versterkt werd en zich er door gerechtvaardigd achtte. Teneinde elkander in het werk buiten Europa niet te hinderen, sloten zij in 1431 te Medina el Campo een verdrag, dat de scheepvaart in twee zones verdeelde, en de vaart op Indië aan Portugal toekende. Toen dan ook de Spaansche kroon in 1492 het door Columbus ontdekte land, dat immers voor een deel van Indië doorging, in bezit nam en daarmede de overeenkomst van Medina el Campo schond, wendde zij zich tot de regeering te Lissabon en stelde haar een schikking in der minne voor. Uit dit initiatief is het Verdrag van Tordesillas voortgekomen, dat voor de scheepvaartzones een nieuwe regeling trof, en nu niet alleen, zooals het eerste verdrag, op het Oostelijk deel van den Atlantischen Oceaan, maar op de volle breedte dezer wereldzee betrekking had. De twee zones werden verdeeld volgens een lijn, welke 370 leguas (mijlen) van de Azoren verwijderd was. Dit was, naar later bleek, de meridiaan, die bij kaap San Agustin het vasteland van Amerika sneed, en aldus het tegenwoordige Brazilië van het overige continent afpaalde.

Tegen dit monopolie der Iberische mogendheden kwamen zoowel Frankrijk als Engeland in verzet (eerst later voegden zich ook de Nederlanders onder deze tegenstanders). Niet dat zij de lust of de macht hadden, zelf de kolonisatie dier gewesten aan de overzijde

ter hand te nemen: hun eigen nederzettingen waren niet belangrijk genoeg. Maar zij verlangden het recht, eveneens hun schepen naar die nieuw ontdekte landen te zenden, om daarmede de door de inboorlingen geleverde producten naar Europa te vervoeren. Het gevolg was een duurzame strijd aan gene zijde van den Oceaan. Strijd buiten Europa sloot lang niet altijd in strijd binnen Europa: zoo verschillend van wat in latere, regelmatiger rechtsorde diensaangaande gold, was toen nog de situatie, dat men in de zone der niet-Europeesche werelddeelen elkander ten bloede toe vervolgen en tegelijk op ons eigen continent in vrede en vriendschap onderling verkeeren kon. Formeel werd deze handelwijze zelfs vastgelegd bij den vrede tusschen Spanje en Frankrijk te Cateau-Cambrésis in 1559 gesloten, welke bepaalde, dat het gebied buiten Europa een anderen status had dan dat binnen Europa, zoodat de strijd overzee niet den vrede in ons werelddeel zou verstoren. Het was een afspraak, welke later door Hendrik IV, den eersten Bourbon, aldus werd omschreven: „De Franschen hebben hun vaarten voortgezet en de Spanjaarden hebben hen, als zij hen aan gene zijde der lijn aantroffen, als vijanden behandeld: de Franschen deden hetzelfde en men heeft daarin niet een schending van den vrede gezien".

De Engelsche koopvaardij was in die zestiende eeuw nog vrij onbelangrijk en kon zich bij lange na niet met die der Hollanders meten. Want terwijl dezen op drie krachten steunden: op een moderne visscherij, op een ontluikende industrie en op de verbintenis met de Zuid-Nederlandsche welvaart en later met de Spaansche wereldmacht, zoodat hun handelsscheepvaart tot de voornaamste van West-Europa kon uitgroeien, daar misten de Engelsche reeders al deze voordeelen: Engeland bezat geen belangrijke visscherij, geen industrie en niet de verbinding met een rijke koloniale handelsmacht.

Maar juist dit gemis aan *regelmatige*, uit de natuurlijke economische relaties voortvloeiende zeemacht dreef de Engelschen tot het onconventioneele *onregelmatige* middel der piraterij. Het was een middel, hetwelk een ieder op zijn tijd hanteerde en dat in die periode van wankelende rechtsverhoudingen niet zulk een verwerpelijk karakter droeg als in later eeuwen. Men moet kaperij van zeeroof onderscheiden, zooal niet in feite, dan toch in rechte. In feite was het verschil niet groot: gruwelijke dingen gebeurden er, welken naam men er ook aan gaf. Maar in rechte was er onderscheid. Zeeroof is het bedrijf van particulieren te eigen bate, het wegnemen van des anders goed, onverschillig tot welke natie hij behoort. Kaperij is oorlogvoering ter zee, eveneens door schepen van particulieren, maar die hiertoe van hun landsheer schriftelijke volmachten, lettres de marque, hebben gekregen en die alleen vijandelijk eigendom mogen wegnemen en vernietigen. Slechts onderdanen der oorlogvoerende macht mochten kaperbrieven ontvangen. Kaapvaart, door de koningen van Engeland en Frankrijk tegen de Spaansche en Portugeesche macht op zee ondernomen, was derhalve naast de algemeene verhooging der welvaart, de wijze, waarop hun landen van het nieuwe koloniale imperium overzee medeprofiteerden. Zij hadden er geen belang bij, de macht, welke die producten voortbracht, te vernietigen: hun piraterij nam een deel der baten weg, maar liet den oorsprong er van bestaan. De Spanjaard en de Portugees moest die producten blijven leveren en zijn schepen moesten blijven varen, om de goederen, door de slaven op de plantages en in de zilvermijnen voortgebracht, te vervoeren. Zelf konden de andere staten van het Westen het niet doen.

De Spanjaarden hielden aan hun monopolie, ook voor de *vaart* op die overzeesche gewesten, vast. Want lieten zij de anderen in hun havens toe, dan maakten dezen van die gelegenheid gebruik om te plunderen en te moorden; bittere ervaringen, met een man als Hawkins opgedaan, lieten daaraan geen twijfel. In de eerste twee eeuwen van koloniaal beheer was van eenig regelmatig verkeer op zee weinig sprake. Het duurde tot de achttiende eeuw, voordat één mogendheid, namelijk Engeland, zóó sterk was, dat zij de andere aan regels voor het verkeer op zee kon binden. En eerst toen kon men aan het zeerooverswezen een eind maken.

Gedurende de geheele zestiende eeuw hadden de *Hollandsche reeders* zich met dien strijd overzee niet bemoeid; eerst in de jaren 1590 begonnen ook zij hun aandacht aan de vaart op de beide Indiën te wijden. Vóór dien tijd bestond er een innige verbondenheid tusschen de Spaansche en de Nederlandsche commercieele ontwikkeling. Hierop was dan ook de politiek van Karel V gebaseerd, toen hij in 1555 de Nederlanden van de overige gewesten van het Rijk afzonderde en ze, samen met de Spaansche bezittingen, onder zijn zoon Philips plaatste. De Spaansche macht bracht ons niet alleen in verbinding met de zooveel rijker, welvarender en door de kultuur van eeuwen verzadigde landen aan de oevers van de Middellandsche Zee, zoowel die van den Islam als die van het Christendom, maar zij gaf ons ook de gelegenheid tot het vervoer van koloniale producten in ruil voor de goederen uit de Oostzee, die nog altoos het voornaamste deel der Hollandsche vrachtvaart in beslag namen. De Nederlanden als geheel speelden een belangrijke rol in Philips' rijk: het Zuiden, Vlaanderen en Brabant, met zijn hoogontwikkelde industrie en zijn, zij het ook tanende traditie van stapelplaats, het Noorden met zijn opluikende nijverheid en zijn vrachtvaart. Bleven Spanje en de Nederlanden aldus verbonden, dan bestond er voor de Fransche en Engelsche mededingers weinig kans, iets van beteekenis tegen de Habsburgsche macht te ondernemen. En toch konden zij zich niet veilig voelen, zoolang zij niet een tegenwicht tegen dit imperium in de waagschaal konden leggen.

In het licht van dezen machtsstrijd op den Oceaan kreeg de ommekeer in de Nederlanden een beteekenis, die ver boven het directe vraagstuk uitging. Zoowel Frankrijk als Engeland begrepen, welk een voordeel er in gelegen was, het wordende gemeenebest als medewerker in den strijd tegen Habsburgs overmacht te verkrijgen.

V

De leiders der politiek in de Nederlanden waren echter niet van zins, zich zonder meer in het Engelsche machtsstelsel te laten invoegen. Met Frankrijk stond de zaak toen anders: dit was gedurende het laatste derde deel der zestiende eeuw in een burgeroorlog gewikkeld en hier kwam op den duur een partij aan het bewind, die, evenals de leiders der Republiek, naar verzoening der tegenstellingen streefde. Evenals de Prins van Oranje behoorde Oldenbarnevelt, zooals ik hierboven uiteenzette, tot de Europeesche verzoeningspartij. Dit beteekende nu weer niet, dat de Landsadvocaat bereid was, tegenover Philips te capituleeren. Veeleer begreep hij in de kritieke maanden na 's Prinsen dood, dat enkel een verbond met een anderen, eveneens aan Spanje vijandigen staat de jonge Republiek van den ondergang kon redden, en ook op dit punt zette hij des Zwijgers politiek voort. Nu Antwerpen (het was in 1584/5) bedreigd werd, de Oosthoek nog steeds in gevaar verkeerde en Parma, zoo er niets tusschen kwam, op het herwinnen van alle Nederlanden rekenen mocht, nu kon alleen krachtdadige, gewapende steun van Engeland of Frankrijk de catastrophe verhinderen.

Het werd Engeland, dat ons bijsprong. Het was hetzelfde Engeland, welks piraten den Spanjaard op den Oceaan en in zijn overzeesche Rijk zooveel te doen gaven, een Engeland, dat toen geheel tot de Europeesche oorlogspartij behoorde. Zijn opzet was, Habsburg, welks overmacht door allen geducht werd, geen rust te gunnen en het daar, waar de zenuw van zijn kracht lag, aan te tasten. Wel hadden Engelands aanvallen op de galjoenen, die de kostbare goederen uit Amerika overbrachten, allerminst een afdoende werking, maar ook de geleidelijke verzwakking van den vijand had zijn waarde. Koningin Elisabeth en haar raadslieden, die begrepen, dat een gewapend conflict met Spanje niet uit kon blijven, zonden op den vooravond van deze worsteling Leicester als Landvoogd naar de Nederlanden met de taak, alle krachten van het nieuwe gemeenebest in dienst eener niets ontziende oorlogsvoering te plaatsen.

Maar op dit punt vond hij Oldenbarnevelt en zijn lastgevers, de Hollandsche regenten, tegenover zich. Want de Engelsche Landvoogd eischte, dat de Republiek den handel op den vijand zou staken. De regenten echter kenden te goed de zenuw van 's lands kracht. Holland was de vrachtvaarder van Europa geworden, de bemiddelaar tusschen het koren produceerende Noord-Oosten en het zoutland in het Zuid-Westen en verder was zijn handelsvloot noodig voor den afzet van Spanje's koloniale waren. Dat niet alleen: de den Koning trouw gebleven Nederlandsche gewesten, althans Brabant en Vlaanderen, konden het evenmin zonder onze scheepvaart stellen: ook in de handen der rebellen bleven de groote rivieren de verkeersaderen voor het geheele Zuiden. Met deze functie van bemiddelaars waren onze kooplieden, allen oorlog ten spijt, doorgegaan. Nog altoos, als leefde men in vollen vrede, voeren hun schepen van de Oostzee naar de Golf van Biscaye en terug, nog altijd voorzagen zij de Zuidelijke Nederlanden van de onmisbare levensbehoeften. Dit bedrijf te staken, weigerden de regenten. Zij achtten het gevaarlijk en dwaas om de in 150 jaar organisch gegroeide positie in de Europeesche koopvaardij thans, in de ure des gevaars, voor een onzekere winst op het oorlogstooneel in de waagschaal te stellen en kans te loopen beide, vrijheid en welvaart, te verliezen.

Het geschil, men ziet het, gold een zeer berekenbaar, tastbaar iets. De Engelschman dacht aan den oorlog als aan het eerst noodige. Dezen met kracht te voeren, en daarna, als de zege behaald was, den buit te nemen, waar men hem halen kon, scheen hem vanzelfsprekend toe. Het was een doortrekken van de gedragslijn door de Engelsche zeemacht sinds het begin der eeuw gevolgd: kaapvaart, niet vrachtvaart, zeemacht, niet handelsmacht, het avontuur, niet het regelmatige verkeer op zee hadden haar voorkeur. Oldenbarnevelt echter zag dit alles anders en hij koos op economische en op hiermede samenhangende politieke gronden tegen den Engelschen landvoogd. Hoe dit alles verband hield met de libertijnsche gezindheid der regenten, zooals omgekeerd de tegenpartij op het strenge calvinisme steunde, laat ik ditmaal terzijde.

In den strijd tusschen deze beide won de Nederlander het pleit.

Een resultaat, voor de geheele verdere ontwikkeling van groote beteekenis. Want daardoor kwam na het aftreden van Leicester het politiek beleid van zaken in handen van Oldenbarnevelt, den aanvoerder der „vredespartij" (deze term nu met de bovengenoemde reserves op te vatten).

Oldenbarnevelt's zege was gevolg der toenmalige machtsverhoudingen in ons land. Want in 1585 droegen de belangen der Republiek nog een uitsluitend Europeesch karakter; het werk overzee kwam eerst later aan de orde. Juist Holland, voortaan het leidende gewest, was sterk door zijn handelsverbindingen met het Noord-Oosten en Zuid-Westen van ons werelddeel en deze bleven, allen lateren uitbreidingen naar elders ten spijt, de grondslag van 's lands welvaart.

Toch hebben een tijd lang, na de eerste periode van Oldenbarnevelt's bewind, de nieuwe mogelijkheden, die aan den handel der Republiek aan de overzijde van den Oceaan geboden werden, de politiek zoo diepgaand beïnvloed, dat er *binnen* den kring der regenten een groep, en een zeer sterke groep, opkwam, die de oorlogspolitiek bepleitte. De verbinding met de zee was er bij beide groepen, die der vredes- en die der oorlogspartij. Maar hier ging het om de vraag, *van welken aard* deze verbintenis zou zijn. Voor Engeland droeg deze, zooals wij zagen, het karakter van zeemacht, piraterij en oorlogsgeweld. Voor Holland, althans tot het eind der zestiende eeuw, lag de zaak andersom: niet zeemacht, maar vrachtvaart vormde den grondslag van zijn bestaan. Was voor Engeland de zee een mogelijkheid om, zonder zelf kwetsbaar te zijn, den vijand gevoelig te verzwakken, voor de opkomende Republiek was zij het middel om zich economisch te handhaven. Dit was de oorzaak, dat in die eerste periode de door Oldenbarnevelt voorgestane vredespolitiek 's lands beleid bepaalde. Want wie als voornaamste functie heeft, tusschen de verschillende landen in economisch opzicht te bemiddelen, die is van aller goodwill afhankelijk, tenzij hij een zoo groote macht bezit, dat de anderen hem deswegen ontzien. Dit nu was met de Republiek in de jaren van Oldenbarnevelt's opgang niet het geval. Eerst geleidelijk kwam de oorlogsvloot op sterkte.

Op het eind der zestiende eeuw echter, na den eersten welgeslaagden tocht van Houtman naar Oost-Indië, kwamen de zeepolitiek en daarmede tevens het algemeen landsbeleid in een nieuw licht te staan. Want voortaan begon de groote vaart een rol in de berekeningen der regenten te spelen. Reeds bij de onderhandelingen met Spanje over het twaalfjarig bestand, dus sinds ongeveer 1606, ondervond Oldenbarnevelt den tegenstand dezer ondernemers, der steunpilaren van de oorlogspartij. Wel had er van den aanvang af een zoodanige partij bestaan: men denke aan de gezindheid der overtuigde calvinisten, en ook Maurits, wiens taak immers bestond uit het versterken van 's lands militaire positie, was tegenstander van een snellen vrede. Maar deze oorlogspartij werd ongemeen versterkt, nu ook een deel der *regenten*, en juist de bestuurderen van een zoo machtige stad als Amsterdam, belang kregen bij de voortzetting van den krijg. En zoo waren in die jaren na 1600 reeds de drie, overigens zeer heterogene deelen, waaruit de oorlogspartij tot het eind toe, dus tot 1648, bestaan heeft, aanwezig: de streng gereformeerden, de stadhouder met zijn militaire medewerkers en dat deel der ondernemers, dat evenals de Engelschen allereerst een sterke zeemacht in den vorm van piraterij en vrije vaart op Indië begeerde.

VI

Aldus beleefde het eind der zestiende en het begin der zeventiende eeuw een nieuwe ontwikkeling. Wat in de Republiek geschiedde, de versterking der oorlogspartij, mede als gevolg van de nieuwe mogelijkheden op zee, was namelijk symptoom voor de algemeene Europeesche situatie. Deze echter hing bovendien af van een nog veel ingrijpender verschijnsel: de gezindheid van den mensch der periode van het Barok, waardoor de confessioneele onverschilligheid der renaissance plaats maakte voor het streven naar groote metaphysische constructies en naar een in dezen geest geordende wereld: hetzij katholiek, hetzij protestantsch van structuur. De godsdienstige partijen, die een tijd lang onder den invloed der „politiques", door het beleid van mannen als Hendrik IV, Sully en Oldenbarnevelt tot een compromis schenen te komen, stonden wederom onverzoenlijk tegenover elkander.

De periode, in 1618 begonnen, werd niet langer beheerscht door de mannen der vredespartij, door figuren als Oldenbarnevelt en Sully, maar door de voorstanders van een krachtige oorlogspolitiek, mannen als Olivarez in Spanje, Maximiliaan van Beieren en Ferdinand van Oostenrijk in Duitschland en Gustaaf Adolf in Zweden. Wel bezat ook deze periode in Richelieu een machtigen en bekwamen pleitbezorger, voor de vroegere politiek van bemiddeling en verzoening. Maar ook deze was op den duur gedwongen voor een der beide oorlogvoerende groepen partij te kiezen.

Nog altijd was het koloniale bedrijf voor de groote Europeesche leiders bijzaak. Noch het Engeland, noch het Europa dier dagen waren te vergelijken bij wat zij anderhalve eeuw later in dit opzicht beteekenden. Al profiteerden de volken van de baten uit Oost en West, in het groote geheel der Europeesche economie bleef het aandeel der koloniën gering. Hoezeer ook de stroom der edele metalen uit Amerika een nieuw tijdperk in de handelspolitiek inluidde, het lot der volken werd er toch slechts in geringe mate door beïnvloed. Reeds zuiver economisch beschouwd en afgezien van de dieper liggende krachten waren ook in dit opzicht de volken nog aan den traditioneelen, uit de middeleeuwen overgeleverden vorm van bedrijf gebonden.

Al deze feiten versterkten de positie der Spaansche monarchie. Nu zij in 1618 zich onder Olivarez wederom aangordde om de oude grootheid te herwinnen en daarbij in het Duitsche Rijk en in het algemeen in de Katholieke partij machtige medestanders bezat, werd zij nog eenmaal gedurende een kwart eeuw het centrum der Europeesche politiek. Groot was nog altoos haar prestige, het respect voor haar militaire macht en voor haar mediterraan en overzeesch imperium.

Een zoodanige verschuiving in de machtsverhoudingen, nu niet alleen het Katholicisme de protestantsche mogendheden dreigde te overvleugelen en te vernietigen, maar nu ook, als gevolg daarvan, het door Spanje geleide Habsburg opnieuw zijn hegemonie scheen te zullen bevestigen, wekte alle tegenkrachten op: die, welke uit godsdienstige overtuiging handelden, en die, welke door overwegingen van machtspolitiek geleid werden. Ik zal het verhaal van den dertigjarigen oorlog in zijn dramatischen opzet en ongewisse, onduidelijke eindperiode hier niet geven. Alleen zij er aan herinnerd, hoe in deze worsteling een strijd om de macht in Midden-Europa, gepaard gaande met een krijg tusschen Frankrijk en Spanje om de hegemonie in het Westen, nog eenmaal de groote, alles beheerschende godsdienstige en metaphysische tegenstellingen tot de stuwende krachten maakte, maar hoe juist het verwarde eindtijdperk van dien algemeenen oorlog er een symptoon van was, hoe deze beginselen ontzenuwd werden. Een nieuw, totaal ander Europa kwam reeds onder den sluier der oude leuzen te voorschijn: de moderne mensch kondigde zich aan. In 1648 kwam niet alleen aan het Rijk van het midden, maar ook aan de bindende, verplichtende grootheid van het oude, middeleeuwsche Europa een einde. De periode van Lodewijk XIV was de inleiding tot den modernen tijd, die dan na 1700 zijn beslag kreeg.

In dien zin vormde de Vrede van Westfalen van 1648 de afsluiting van een periode, die als een naspel van de middeleeuwen en een overgang naar het moderne bestel kan gelden. In de belangrijke dingen volgden de voornaamste Europeesche staatslieden een gedachtengang, die in de oude opvattingen aangaande de betrekking tusschen staat en economie gevangen bleef. Alleen de Hollandsche regenten hadden, wat dat aangaat, moderne opvattingen en waren zich zeer wel van de beteekenis van het handelsimperium bewust: *hun* fout was veeleer, dat zij daardoor de strekking der politieke macht miskenden. De anderen echter, ook zij, die in Engeland in dien tijd de leiding hadden, doorzagen niet den samenhang tusschen economie en staatsbestuur. Wel wisten ook zij zich, zooals alle staatslieden van alle tijden, aan de materieele krachten gebonden. Maar hun taak zagen zij in dit opzicht veel meer in het heffen van belastingen, in het ontnemen van een deel der baten aan de omhoog komende burgerij, dan in een positieve welvaartspolitiek. Niet economisch, maar financieel waren zij georiënteerd. De burgers moesten betalen en de boeren hun tienden afgeven, hoe die standen op hun beurt aan het geld kwamen, was hun eigen zaak.

Juist voor Spanje's plaats in Europa had deze gezindheid der staatslieden beteekenis. Want daardoor overschatten zij de Spaansche macht, vooral lettend op haar inderdaad nog steeds groote militaire prestaties en onderschatten zij de macht der omhoog komende zeemogendheden. Ook werd deze beoordeeling, wat Engeland betrof, in zooverre gerechtvaardigd, dat dit land in de genoemde periode door inwendige beroeringen, die tenslotte tot een burgeroorlog leidden, verzwakt werd. Men begon eerst later te beseffen, wat de verschuiving der machtsverhoudingen op zee voor consequenties in zich droeg. Bovendien was Spanje nu wel na de nederlaag der Armada in 1588 niet langer meester op den Oceaan, maar zoolang het in de Duinkerker kapers zulke vermetele dienaren bezat, had het nog niet als maritieme macht afgedankt.

Engeland van zijn kant kon van zijn overwinning van 1588 niet volledig profijt trekken. De maagdelijke koningin zoowel als de eerste Stuarts, Jacobus I en Karel I, voerden veel meer Europeesche dan maritieme politiek. Verschillende latere Engelsche geschiedschrijvers laakten deze houding en wezen er op, dat Engeland, ofschoon sinds het vernietigen der Spaansche Armada in 1588, en zoolang Holland geen groote zeemacht bezat, vrijwel meester op zee, van dien gunstigen toestand niet het volle gebruik heeft gemaakt. Maar, zooals ik hierboven reeds betoogde, dit land miste de industrie en de koopvaardijvloot, welke voor een *vreedzame* maritieme politiek in grooten stijl noodig waren, en zoo werd het genoopt, zijn *oorlogspolitiek* op zee voort te zetten. Maar dit was een gegronde reden, om *in Europa zelf* zeer behoedzaam te manoeuvreeren. Hierbij paste een

ingewikkelde politiek van allianties en huwelijken, van intriges en manoeuvres, een politiek in den stijl der continentale landen. In één woord: Engeland moest, zoolang het niet beide bezat: handelsmacht èn oorlogsvloot, maar alleen over het laatste middel beschikte, groote *Europeesche* politiek voeren, zich als een mogendheid van het vasteland gedragen en het kon eerst, nadat alle voorwaarden voor zijn imperium op zee vervuld waren, zich van die Europeesche verbindingen losmaken. Zulks geschiedde in het gedenkwaardige jaar 1710, toen het, midden in den Spaanschen Successieoorlog, zijn draai nam en met de politiek begon, welke sedert klassiek Engelsch mocht heeten: een beleid van isolement, gepaard met de bereidheid, op het kritieke moment toe te slaan.

Wat de Engelschen in die halve eeuw na 1588 nog misten, bezaten de Hollanders: een bloeiende, zich steeds uitbreidende, met de nieuwste vindingen werkende nijverheid en een alle andere landen overtreffende scheepvaart. Niet alleen dit. Naast deze vreedzame connectie met de zee, die de Republiek kwetsbaar maakte, kwam in diezelfde periode de oorlogsvloot tot ontwikkeling en gaf haar veel grootere vrijheid tot het voeren van een krachtige offensieve politiek, ter zee zoowel als te land. Geschoold in de harde leerschool van den nimmer eindigenden strijd met de piraten uit Duinkerken ontstond er een door stoutmoedige en beleidvolle admiraals geleide krijgsmacht ter zee. De groote vaart op Indië, op de Oost, maar vooral op de West, maakte de Republiek, wat betrof kaapvaart en overzeesche avonturen, tot de evenknie van Engeland. En voorts lag ook de zoogenaamde kleine visscherij, die op walvisschen, in dezelfde lijn. In het barre klimaat der Noordelijke zeeën, de verblijfplaats dier kolossen uit het dierenrijk, werd een slag van zeelui gekweekt, dat voor niets terugdeinsde. Zulk een bemanning zal die Amsterdamsche koopman op het oog gehad hebben, welke de uitspraak waagde, dat hij met zijn schepen door de hel durfde zeilen.

Een opkomende zeemacht, gedragen door een kleine, maar invloedrijke groep mannen, tot iedere onderneming bereid, dat was het nieuwe in het tweede tijdperk van Oldenbarnevelt's regeering en in de kwarteeuw daarna. Het beteekende een ongemeene versterking der oorlogspartij. Daarbij kwam, zooals gezegd, de algemeene tendentie dier periode van na 1618. Gedreven door een gereformeerde burgerij, wier leidslieden, de predikanten, juist een zoo groote overwinning hadden behaald op de Synode van Dordrecht, gesteund door den Stadhouder Frederik Hendrik, die, na eerst met de vredespartij te zijn gegaan, na 1632 van politiek veranderde en met de anderen meeging, voorts steunende op een opkomende vloot en een veelbelovende koloniale expansie, scheen de oorlogspartij in dit nieuwe tijdperk op het algemeen landsbeleid zijn stempel te zullen gaan drukken. Goeddeels bevrijd van Engelands mededinging, nu immers de burgerkrijg dit land verzwakte, sterk door de alliantie met Frankrijk, betrokken in het groote Europeesche spel, zag het er naar uit, als zou de Republiek zich ontplooien tot een zeemacht, door geen andere geëvenaard. Bij het dominium maris behoorde echter een onaantastbare positie te land: zonder deze was de oppermacht ter zee niet houdbaar. In dezen gedachtengang dreef dan ook de door den Stadhouder aangevoerde oorlogspartij naar een krachtiger voortzetten van den krijg. Niet de leiders dezer partij, maar wel de menigte der volgelingen, namelijk het kleine gereformeerde volk met zijn predikanten, werden daarbij tevens door godsdienstige motieven bewogen: hun doel was de zegepraal van de zaak der reformatie. Terwijl dus de vredespartij een compromis met Spanje op het oog had en tevens bereid was, van geweld op zee af te zien, als Koning Philips ons onze onafhankelijkheid en de vaart op Indië gunde, daar begeerde de oorlogspartij de vernietiging der Spaansche heerschappij in alle Nederlanden en de invoering der Hervormde beginselen, ook in het Zuiden. De eene partij liet den godsdienst voor wat hij was; de oorlogspartij, althans dat deel, hetwelk het eigenlijke volk omvatte (dus niet de Stadhouder en de met hem verbonden regenten), maakte de religie tot criterium van alle politiek beleid.

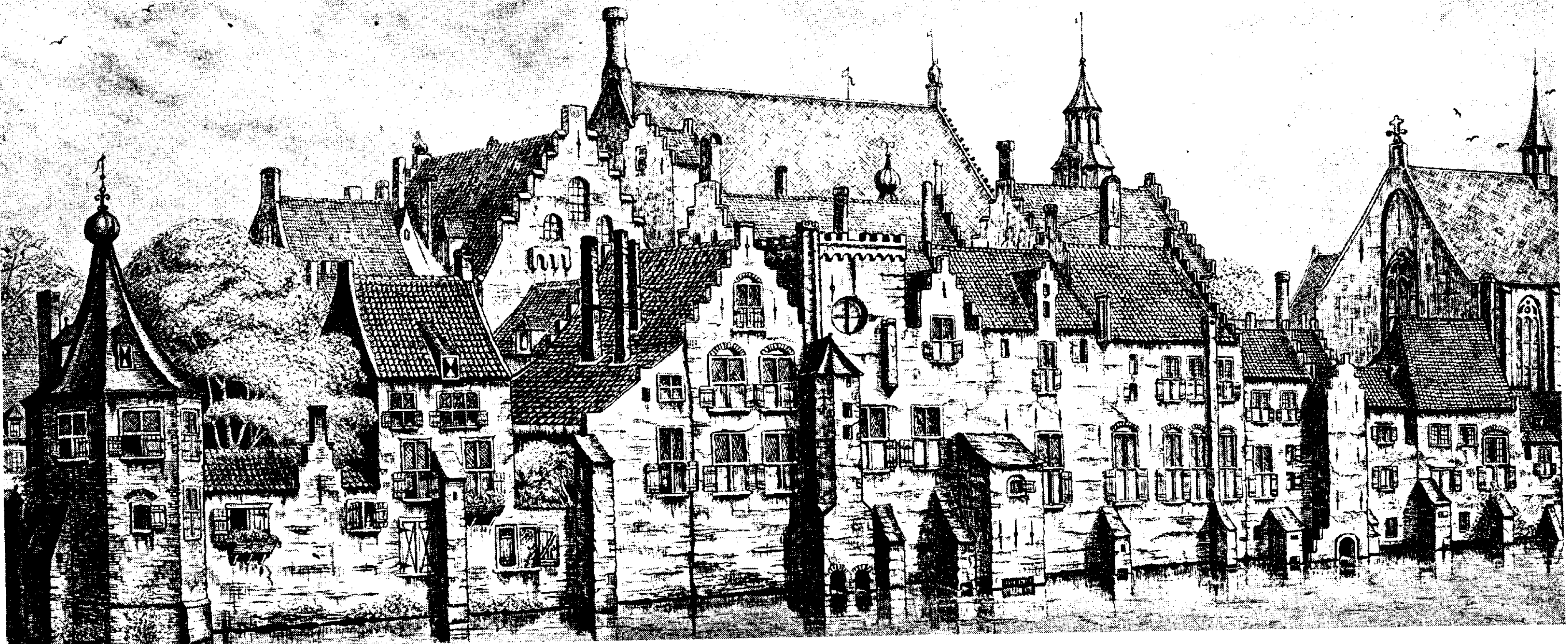
Maar hoe sterk aanvankelijk deze partij ook scheen, toch verloor zij het spel en wisten de voorstanders van den vrede tegen al de genoemde factoren: tegen den Stadhouder, tegen de kaapvaarders en tegen de gereformeerden hun politiek door te drijven. Want de oorlogspartij was het wel eens omtrent het middel, namelijk den krijg tot het uiterste, maar niet omtrent het doel. Noch Frederik Hendrik, noch de bij de kaapvaart belang hebbende regenten behoorden tot de strenge richting der gereformeerden. En voorts berustte de buitenlandsche politiek van den Prins op vriendschap met die krachten in Europa, welke aan de gezindheid van het Nederlandsche calvinisme volkomen vreemd waren. Hij steunde eenerzijds op Richelieu in Frankrijk, anderzijds op de Stuarts in Engeland. Ik wil ditmaal alleen op de beteekenis van het eerste letten.

Door het besluit van Richelieu, in 1633 overwogen en in 1635 ten uitvoer gebracht, om tegen Spanje en Oostenrijk ten oorlog te trekken, kreeg de verhouding tusschen Frankrijk en de Republiek een ander karakter. Zoolang te Parijs een politiek van verzoening en bemiddeling werd gevolgd, strookte deze met de doeleinden der vredespartij hier te lande. Oldenbarnevelt had dan ook altijd met de Franschen goed kunnen samenwerken. Toen echter Richelieu zich bij de oorlogvoerenden voegde, toen kwamen de verhoudingen *binnen* de Republiek hierdoor in een nieuw aspect. De Stadhouder veranderde, zooals ik reeds zeide, van koers en voegde zich bij de ijverige voorstanders van den krijg. Op deze wijze werden echter tevens de strenge calvinisten, die een radicaal anti-roomsch beleid begeerden, zonder het te willen, de bondgenooten van het katholieke Frankrijk. Dit onnatuurlijk bondgenootschap had alleen gehandhaafd kunnen worden, wanneer de oorlogspartij hier te lande even politiek geschoold was geweest als die in Frankrijk. Maar van de predikanten, de eigenlijke leiders van het burgerlijke volk, kon men zulks niet verwachten. Zoo verloor Frederik Hendrik op het beslissende moment den steun zijner calvinistische aanhangers.

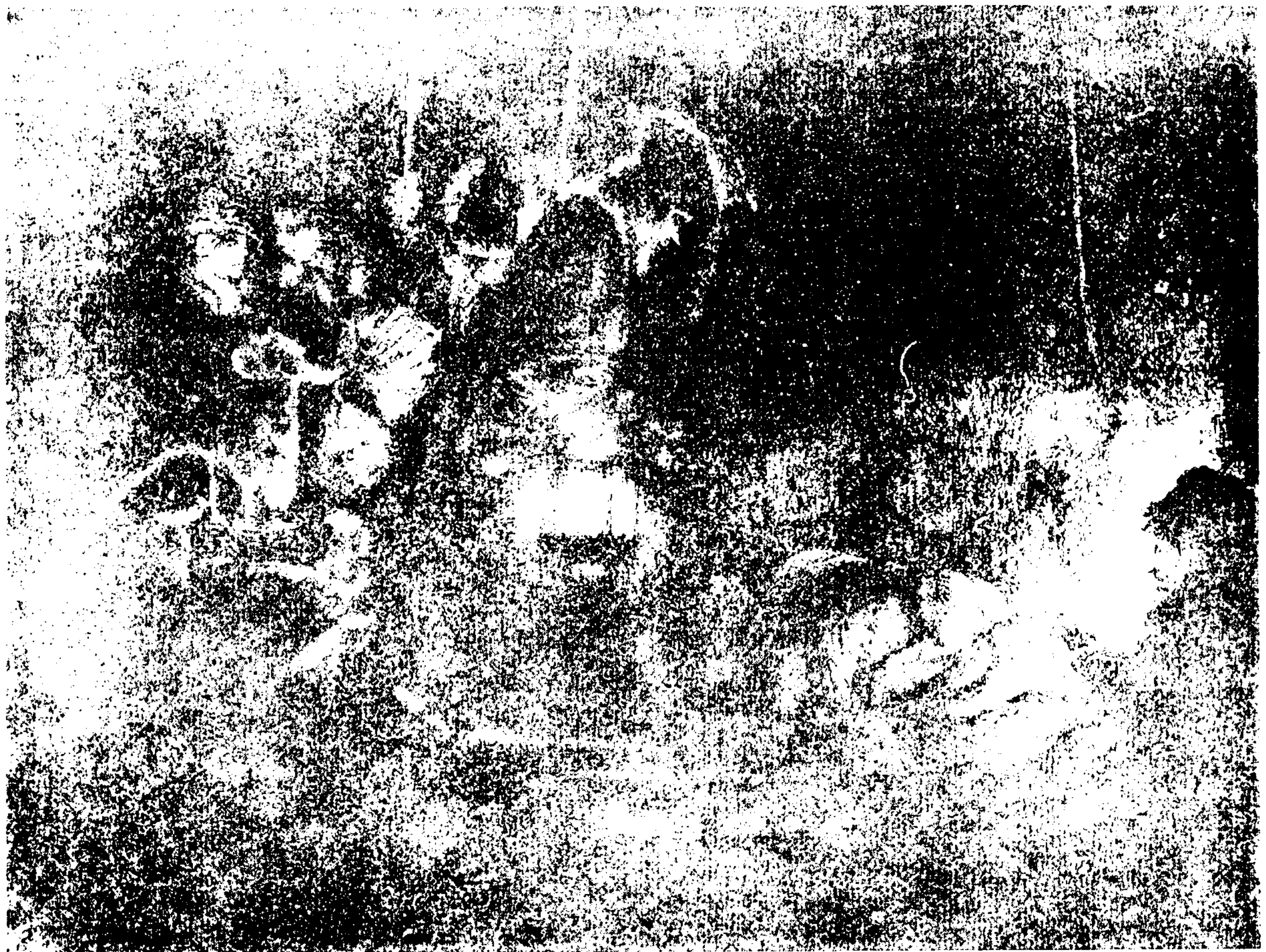
Terwijl aldus de oorlogspartij innerlijk verdeeld raakte, nam de vredespartij door andere, buiten de Fransche politiek gelegen oorzaken aan kracht en invloed toe. Wij hebben gezien, hoe in den tijd van 1600 tot ongeveer 1630 de regenten onderling verdeeld waren over de te volgen politiek op zee, hoe in hen de beide zijden van het vroegkapitalisme, de wagend-avontuurlijke en de behoedzame zijde, vertegenwoordigd waren. Eenerzijds de ondernemingen der koopliedenavonturiers, bereid groote risico's op zich te nemen, een werken in den geest der pioniers, dien men in onzen tijd „Amerikaansch" zou noemen; en anderzijds degenen, die bedacht waren op compromis, op het afwegen der kansen van voor en tegen, de neiging zich te dekken, het risico over de velen te verdeelen, de idee der assurantie, immers in de Republiek voor het eerst stelselmatig toegepast. De eene een typische oorlogseconomie met speculatief karakter, de andere gebaat bij den vrede en naar vaste methoden werkend; de eene afkeerig van alle overheidsbemoeienis, het ideaal van den vrijen, ongebonden ondernemer, de andere bereid, het toezicht van den Staat in ruil voor diens bescherming te aanvaarden. Het belangrijke feit te dezen aanzien om en nabij het jaar 1630 was, dat toen de voorzichtige gezindheid de overhand kreeg. Amsterdams ontwikkeling is een duidelijk voorbeeld. Tot ongeveer 1630 was dit middelpunt van den handel de voorvechter van een vrije ontplooiing. Zelf in abnormaal snellen groei krachtig omhoog gekomen, één der voornaamste voorstanders van de West-Indische Compagnie (een typische kapersonderneming), was Amsterdam een stad, die van den oorlog profiteerde. Na dien tijd echter kreeg zij meer belang bij op den langen duur rendeerende en naar vaste plannen opgezette ondernemingen, werd haar positie gevestigd en op behoud bedacht. Voortaan verlangde zij bescherming van den Staat, dat wil zeggen, door het leger van den Stadhouder en door de vloot, en was veiligheid op zee haar eerste zorg; niet langer kaperij, maar de regelmatige vaart op de Oost, een belang, dat door vrede met Spanje bevorderd zou worden, was haar voornaamste begeerte.

Aldus door grootere eendracht versterkt, wisten de regenten geleidelijk hun positie te verbeteren en daarbij van de oneenigheid in de tegenpartij te profiteeren. De oorlogspartij, zonder een alles bindend beginsel, uit zeer heterogene elementen samengesteld en niet door groote militaire successen bijeengehouden, verloor aan kracht. En zoo is het gekomen, dat op den duur de regenten, die in 1635 zoozeer in de minderheid schenen, het pleit wonnen. De vrede met Spanje kwam in 1648 buiten Frankrijk om en tegen de uitdrukkelijke bepalingen van het met dit land gesloten verdrag tot stand. Sedertdien stonden tot aan het eind der Republiek Oranje en de regenten tegenover elkander. Slechts zelden, zooals tijdens den Spaanschen successieoorlog, trokken zij één lijn. Anders waren zij gewoonlijk in alle vraagstukken van militairen en buitenlandsch-politieken aard van verschillende meening. Dit feit werd voor ons land zoowel als voor Europa van beslissende beteekenis.

C. W. ROGGEVEEN

BINNENHOFGEBOUWEN OMSTREEKS 1620 NAAR EEN SCHETS VAN C. VISSER

PETER MULDER

Kleine Vreugden van groote Meesters

De sfeer van het vertrouwelijke en gelukkige, bekoorlijke en lieflijke, koesterende en teedere, zal steeds een onbedwingbare aantrekkingskracht uitoefenen op het gevoelsleven, zoolang de mensch waarlijk mènsch blijft en naar volledige zelfverwerkelijking streeft. Zonder deze sfeer die zich zoo duidelijk openbaart in het verkeer tusschen man en vrouw, ouders en kinderen en in vriendschappelijke verhoudingen tusschen de menschen onderling, zou het leven ondenkbaar en onbestaanbaar zijn en men zou het bij den wortel moeten uitkappen en vernietigen om ook deze gevoelens te doen afsterven. Hoeveel ellende en hoeveel lichamelijke en geestelijke marteling de mensch ook ondervindt, steeds blijft op den bodem van zijn gefolterde ziel een oer-rest van verlangen naar teederheid en drang naar liefde leven, daar deze aandoeningen van goddelijken oorsprong zijn en reeds bij de dieren worden aangetroffen.

Wanneer Eckermann tijdens een rit met Goethe naar Burgau (8-10-1827) den dichter aangenaam bezighoudt met ornithologische wederwaardigheden en vertelt hoe hij een door hem gevangen en later ontsnapt winterkoninkje onder de hoede en in het nest van een paar roodborstjes terugvindt, dan roept de grijze meester verrast uit: „Wie dat hoort en niet aan God gelooft, dien helpen geen profeten! Dat is nu wat ik de alomtegenwoordigheid Gods noem, die een deel van zijn oneindige liefde overal verbreid en ingeplant heeft en reeds in het dier datgene als knop aanduidt dat in den edelen mensch tot schoonsten bloei geraakt!"

Maar in afwisseling en tegenstelling komt de natuur eerst tot haar recht en ook het gevoelsleven krijgt daardoor meer kleur en beteekenis. Na donkere winterdagen ondergaat men het licht en de toenemende warmte in de lente als een verkwikking, terwijl een z.g. „eeuwige lente" noch de natuur noch den mensch tot iets nuttigs zou kunnen dienen. Genietingen en vreugden en alle expansie in stoffelijken zoowel als geestelijken zin krijgen slechts beteekenis tegen een achtergrond van onthouding en ontbering, een ontbering waarbij de mensch „niet immer verliest". Zoo geldt dan van ons menschelijk bestaan eerst recht Vondels uitspraak: „het leven gaat door druk en vreugd om beurte", ja, het rijkste geluk bloeit het machtigst temidden van weerstanden en gevaren, tegen een achtergrond van nood, wanhoop en rouw, gelijk de idylle van Hermann en Dorothea in warme kleuren opglanst tegen het duistere fond van oorlogswee en vlucht.

In tijden van ongehoorde spanning, als die waarin wij leven, krijgt de mensch zijn onafwendbaar deel van zorgen en verplichtingen te dragen, waarbij zijn heele existentie, zijn of niet-zijn, op het spel kan staan, en waarbij onvermijdelijk de sfeer van zijn intieme leven en alles wat hij als „persoonlijk geluk" ondergaat ten zwaarste getroffen wordt of op zijn minst ernstig wordt bedreigd. De drang naar geluk en levensblijheid is een natuurlijke functie van de ziel, evenals het lichaam verlangt naar ruimte en frissche lucht om gezond te blijven. Maar alle geluk pleegt aan zichzelf harakiri, zoodra het ontaardt in geluksexclusivisme.

Het is altijd moeilijk te voorspellen hoe kunstenaars in kenteringstijden en in hachelijke uren zullen reageeren: of zij zich achter de vaandels van de revolutie zullen scharen, dan wel of zij zich als echte reactionnairen nòg verbetener zullen vastklemmen aan schoone en onversleten waarden van het verleden en zich terugtrekken in hun ivoren torens, van waaruit zij de stroomingen gadeslaan en de noodlottigheden vreezen, die juist elk oogenblik den enkeling uit het vertrouwelijk milieu-verband dreigen weg te spoelen. Om verder maar niet te spreken over hen, die in hun bewustzijnsvervlakking en zorgeloosheid volstrekt beginselloos en opportunistisch blijken en slechts dáár hun heil zoeken, waar zij meenen het meeste geluk en voordeel te genieten. Maar wonderlijk blijft het dat ook de in een eigen wereld verdiepte geesten plotseling opschrikken door de kreten en het rumoer van de barricaden, dat zij naar de wapens grijpen, en als bezeten worden door de hoogovenhitte van de revolutie, zooals men alleen van de groote hartstochtelijken en emotioneelen zou verwachten. En menigmaal beteekent zulk een plotse begeestering het eind van alle persoonlijke welstand, zekerheid en geluk.

Een van Kleist, die aanvankelijk een groot deel van zijn tijd met anacreontisch „Getändel" besteedt, bij „Rosen, Küssen und Kosen", wordt de leeuw van Kunersdorf; een Goya, de schilder van pastorales, wordt de aangrijpende vertolker van de „desastres de la guerra"; Courbet haalt de Vendomezuil omver; Béranger en Daumier schrijven en teekenen zich de gevangenis in en een Thijs Maris staat te Parijs als communard in 't holst van den nacht klappertandend op post.

Boeiend en verheffend blijft het beeld der groote tegenstrijdigen en verscheurden, die met hun verdiept bewustzijn en gekweld gevoelsleven alle schokken en erupties van onheilzwangere dagen als gevoelige seismografen ondergaan en zoo zij tot de sterke expansieven behooren het lot hunner medemenschen strijdbaar mede-leven en mede-lijden, hetgeen bijna onmogelijk is voor de meer egocentrischen onder hen, die krampachtig worstelen om een open centrum in hun ziel te bewaren, van waaruit zij mild en liefdevol kunnen blijven. Maakt zulk een mensch, in zulk een tijd, een kunstwerk, dat getuigenis aflegt van dien strijd en van die mildheid, die als een verovering is op het demonische en ontbindende in hem, dan is het misschien een puur wonder, een belijdenis van den eerbied voor het leven en de liefde, waarvoor het waard is te knielen.

Is hij een schilder, dan schildert hij niet alleen tafreelen van barmhartigheid en opofferende menschenmin en kameraadschap of gestalten van wezens die hij liefheeft, maar hij schildert mède zijn moeizaam bevochten harmonie en de geluksmomenten, die hij, ondanks folterende angstdroomen en visioenen deelachtig werd. In dit licht gezien krijgt menig schilderij een bijzondere beteekenis: zoo vooral de van menschelijkheid doorgloeide laatste werken van Rembrandt: De verloren Zoon, het Bruidspaar en de Familie, ware symbolen van liefde en grootmenschelijke innigheid. En wie kijkt niet met te meer ontroering naar de beeltenissen van den kleinen Titus van Rijn, wanneer hij bedenkt dat het verrukte schildersoog van den vader in die zelfde jaren gestaard heeft op de sinistere holten van dierlijke en menschelijke cadavers en deze visionnaire geest de geeseling van Christus aanschouwde en uitbeeldde, nadat hij zelf aan de striemingen van een onbarmhartig lot was prijsgegeven? Wie zulk een eenvoudige vreugde ondergaat bij 't schilderen van een kinderportret, zijn kind, het zwakke en eenigst overgeblevene, heeft diep in zich dat kinderlijk-onbevangene zuiver weten te bewaren. Als de blankheid van bloesemende vruchtboomen tegen loodgrauwe onweers- en hagelwolken, zoo staan enkele werken van Rembrandt, Hieronymus Bosch en Van Gogh, in hun schoone teederheid temidden van duisternis en verschrikking. (zie afb. blz. 580).

Ja, de schilders vinden hun kostbaarheden, hun kleinooden steeds weer in de intieme sfeer van hun gezin, waarin ook alle andere levenlooze dingen een ziel krijgen door de bindingen en bewogenheden van warmkloppende harten. Denken wij niet terstond aan zoo uiteenloopende kunstenaars als de Hoogh, Vermeer en Jan Steen, meesters, die allen, naar hun eigen aard en wezen en spijt zorgen en tegenspoed, verheerlijkers zijn, stil of luidruchtig, van vrouw en kind en huis en van al die kleine bekoorlijkheden, die de charme van het zeventiende-eeuwsche interieur voor eeuwig bewaren! Zoo wordt de noordsche kunstenaar, om met een woord van Just Havelaar te spreken, de apostel der levensliefde, en heel het leven hem een diepe vertrouwdheid en eeuwige verwondering.

Maar, zoo vragen wij, heeft het thans nog zin om te spreken over de kleine vreugden des levens, die voor den kunstenaar altijd grootsten rijkdom bevatten, thans, nu de betrekkelijkheid en het wankelbare van alle waarden en bindingen meer dan ooit duidelijk worden, nu ongehoorde dreigingen onze laatste gehechtheden ontredderen? Kan een mensch, die alles om zich heen tot puin en asch zag ineenstorten en die tusschen troostelooze en macabere ruïnes verwijld heeft, naar de vertrouwelijkheden van een huiselijken haard of een schuilhoek, waar hij eindelijk weer zichzelf mag zijn, gelouterd weerkeeren? En zij die zich koesterden en veilig waanden in somptueuze interieurs, zullen zij, al zwervend, dan hier, dan ginds, iets ontdekken van de schoonheid, die kan liggen in het nervenweefsel van den kalen vurenhouten plank, ergens in een barak; in een klimopblad langs een vervallen kozijn; in een verrafelden lap of een vergeeld gescheurd boek? En ook nu weer denken wij aan den rijkdom van den verarmden Rembrandt, die geen attributen of pronk van binnenkamers en stoffen van noode had, om de volle weelde van licht, atmosfeer en innerlijkheid tot uitdrukking te brengen; in tegenstelling met de armoede van zooveel rijk geworden kunstbroeders, die dit met àl hun bezittingen en verzamelingen toch nimmer bereikten!

Wie eenmaal in de leegten van een ontluisterd bestaan heeft gestaard, waarbij alle illusies verloren gingen, alle maskers afvielen, voelt zich gedrongen afstand te bewaren tot zijn verholen hunkeringen naar geluk en vertrouwelijkheid, waarvan hij de broosheid heeft leeren kennen, afstand tot alle dierbaarheden en kleine vreugden, die het leven naar men meent slechts waard maken geleefd te worden. Was

het geen zelfbedrog, deze weelde van te bezitten en te verwerven, deze honger naar de koesteringen van het intieme leven; zijn de talloozen, die het „beati possidentes" altijd in stoffelijken zin en nimmer het geluk in den geest van vervulling der persoonlijkheid verstonden, niet op wreede wijze uit hun droomen wakker geschud? En zal, na deze uiterste ontgoocheling de door het noodlot beproefde mensch niet zeer behoedzaam en terughoudend worden tegenover alles wat zich samentrekt op persoonlijke expansie en geluksverlangen?

En toch, zij 't met weemoed of bevreemding, men herinnert zich juist nu de tevreden woorden van Chamisso: „overigens leef ik in mijn huis als de slak in het hare en dat is mijn heele geschiedenis." Ja, wonderlijk ver en onbegrijpelijk schijnen ons geluksvermogen en levenskunst van den Biedermeyer.

„Zijn gevoel voor die dingen in de wereld, die niet veel ophef van zich maken, zijn warmvoelende gezindheid voor menschelijken voorspoed, zijn hartelijk medeleven met de hem omringende natuur, de onbedorven goede smaak, ten slotte de redelijkheid in doen en denken, zulke voortreffelijkheden, die bijzonderlijk door de oprechtheid nooit de grenzen der eigen natuur te verdoezelen of te vermooien, verhoogd worden, maken de menschen, die in de jaren tusschen beslissende revoluties, omvangrijke oorlogen en verhoogde politieke werkzaamheid hun bespiegelende wegen gingen, prijzenswaardig en bovenmate waardevol". [1])

Maar past deze karakteriseering niet wonderwel op zooveel rustige vaderlanders, stillen in den lande, die van pais en vree genoten, al die jaren, dat het in Europa weerlichtte van het naderend onweer, dat nu ook over onze hoofden is losgebarsten? En thans, nu men bij een flakkerende kaars tracht te werken, ziet men verbaasd naar de voorname zekerheid van den „Eleganten Lezer" van Kersting, voor wien zulk licht slechts vrede, bezonnenheid en intimiteit beteekende — en even verbaasd en ondanks alles toch weer bekoord, bekijkt men de idyllische tafreeltjes van een Spitzweg en Waldmüller!

Een afgezonderd behagelijk bestaan zonder contact met de opvoedende en vormende krachten van een harde werkelijkheid is als een doode bocht, een inham, die de verbinding met de open zee verloren heeft, hij krijgt geen verfrisschende doorstroomingen meer, hij verslibt en verzandt. Gezelligheid en vertrouwelijkheid kunnen doodelijke gevaren met zich brengen, zoo de mensch niet tijdig de noodzaak beseft van het recht op eigen eenzaamheid en geheimhouding, waarbij hij in staat gesteld wordt zichzelf te peilen en het wezen der dingen te benaderen en te vervullen met eigen zielsbewegen. Wel heeft Schlegel het teederste in alle dingen goddelijk genoemd, maar de levensrijpe mensch van het noorden heeft geleerd zijn teerste gevoelens te verbergen achter koele distantie, terwijl hij een scherp onderscheidingsvermogen bezit voor sentiment en sentimentaliteit, warm- of weekhartigheid, fijn- of overgevoeligheid.

Bij groote kunstenaars is altijd evenwicht en waar ongebreidelde en zwakke naturen de grenzen overschrijden, verheffen zich aanstonds waarschuwende stemmen en gezondmakende invloeden, hetgeen zoowel in de literatuur als in de beeldende kunst overduidelijk valt waar te nemen. Altijd wanneer dichters en schilders met hun Damon of Chloë, Philis of Amaril, Galathee of Rozemond knusjes gaan spelemeien en zich buiten het harde leven plaatsen, regent het al spoedig granaten vol spot en hoon uit de zware artillerie eener vlijmscherpe en onmeedoogende critiek. Zoo sterft de pastorale in de negentiende eeuw geheel uit.

Het kenmerk der grooten was altijd dat zij op den duur, na afdwalingen en vergissingen, tot stabiliseering van hun driftleven kwamen hun hartstochten betoomden en hun gevoelsleven afstemden op een golflengte van gedempter en bescheidener geluk; dat zij die kleine vreugden des levens stiller en waardiger aanvaardden, en eigen en anderer gebreken konden zien in het licht van een milden en bevrijdenden humor.

Ook in de Nederlandsche schilderkunst zien wij overal de uitdrukking van die bezonken innigheid, gedempte teederheid en ingetogen vertrouwelijkheid, zelfs in die werken, die ons aanvankelijk door een wemeling van figuren en voorwerpen en door uitbundige schateringen van levenslust dreigen te overbluffen. Want bij nader toezien ontdekken wij harmonie en evenwicht in al die bontheid en een souvereine beheersching van den schijnbaren chaos, terwijl een schilder als Jan Steen ons in ongetelde kleine verrassingen, in kleine en fijne dingen, die den kenner en liefhebber in verrukking brengen, allengs verraadt, hoe diep en wijsgeerig hij te schouwen vermag, hoe torenhoog hij verheven staat boven het valsche beeld, dat Campo Weijerman en Houbraken van hem ontwierpen.

Overal in de Nederlandsche schilderkunst door de eeuwen heen treffen wij ongetelde bewijzen voor die innige overgave en toewijding, voor die gehechtheid aan het uitbeelden van de moeder, van het echtgeluk en bovenal van het kind. Zij liggen evenzeer in het echtpaar Arnolfini van van Eyck, met de teedere aanraking der handen, als in het Monforte en Portinari-Altaar van Hugo van der Goes, met de twee zoo bekoorlijke knapen van den schenker en de zoo uiterst gevoelig geschilderde irissen, lelies en akeleien. In Pieter Brueghel's landschappen kan men ze vinden, in de vreugde waarmee jagers en honden en bedrijvige menschjes op het ijs geschilderd zijn en bovenal in het teedere takkenweefsel met de sneeuwrandjes, dat roerloos tegen den winterlucht staat. Bij Rubens, de sterke en mannelijke, vindt men de kleine genegenheid, het gevoelige en argelooze in zijn kinderkopjes, in zijn engelen en in het prachtige portret van zijn zonen, om maar niet te spreken van de portretten van Hélène Fourment, waar zijn borstels als in liefde gedoopt zijn. En Rembrandt, heeft hij, buiten Titus en Hendrickje, ooit lieflijker tafreeltjes geschilderd dan in de Heilige Familie met de Engelen (1645) en met den Voorhang (1646)?

En waar wij verder ook zien in de zeventiende-eeuwsche kunst: bij Steen, Hals, Metsu, de Hoogh, van Ostade, Terborgh of Vermeer dan wel bij de groote Hagenaars: de Marissen, Neuhuys, Mauve; of weer bij de Impressionisten (Verster, Karsen), of bij de Nieuw-Zakelijken (Ket, Schuhmacher, Willink); zij allen hebben — de een vaak, de ander zelden — hun diep verlangen naar het lieflijke en vertrouwelijke beleden, al naar de mate van hun uitdrukkings- en uitingsmogelijkheden en innerlijken aanleg.

Mogen wij uit dit alles wellicht concludeeren, dat schilders in 't algemeen bijzonder gevoelige en teerhartige menschen zijn? Het psychologisch onderzoek leert ons, dat zij geen enkele eigenschap bezitten, die de gewone sterveling ook niet bezit, zij zijn ook in geen enkel opzicht beter of slechter, alleen maar ànders, en juist naarmate zij meer talenten bezitten, niet vrijer, maar gebondener. De publieke opinie die zoo licht generaliseert, stelt den schilder verantwoordelijk voor een reeks eigenschappen, die hoofdzakelijk alleen den nerveuzen en gekwelden onder hen toebehooren, zooals hun vaak ongebreidelde hartstochtelijkheid, hun wispelturigheid en onordelijkheid, hun drift, jaloezie en prikkelbaarheid, hun humeurigheid en gekweldheid, („Ik maak monsters uit de eenvoudigste dingen", Delacroix), hun onevenwichtigheid en kwetsbaarheid.

Verder weet elke kunstgeschiedenis in anecdoten te vertellen van hun intrigues, hun wonderlijke eigenzinnigheden, hun ijdelheid, hun wanordelijk bestaan vol liefdesavonturen en schuldenmaken.

Maar er is gelukkig nog een zeer belangrijke debetzijde van de balans. Als gemeenschapsmensch in 't algemeen, teekent Arréat hem aldus: „Indépendant quoique ambitieux de gloire, tolérant malgré ses aversions instinctives ou professionnelles, il s'élève sans effort à un sentiment général d'humanité, et sons sens esthétique le conduit à une pratique de la vie facile et large". Ja, men kan een boekdeel vullen over de staaltjes van menschelijkheid en beminnelijkheid van de schilders, over hun hulpvaardigheid en vrijgevigheid, die gaan tot volkomen zelfopoffering (Corot, van Gogh), terwijl vrekkigheid onder hen zelden schijnt voor te komen (Les peintres n'entendent pas la propriété — Gérard). De onevenwichtige Maerten van Heemskerck wordt, evenals Perugino, genoemd als slechte uitzondering.

Verder noemen levensbeschrijvers en psychologen hun trouwhartigheid, hun vriendschappen, hun patriotisme, hun innige aanhankelijkheid aan ouders, hun durende betrekkingen met leermeesters, hun hartelijke teederheid als echtgenooten en vaders, hun zorgzaamheid en hun geduld, hun goedgeluimdheid, ja ook hun stiptheid en ordelijkheid (Rubens, Velasquez).

Verlokkelijk blijft het om uit het innig-doorleefde kunstwerk den mensch-schepper terug te zoeken. Men kan daarbij zoover gaan als Vlaminck en beweren, dat letterlijk alles van den mensch in het werk overgaat en dat zoo de man is zoo de schilderij. „Als ik op een keer de menschen moest richten, zou ik hen veroordeelen naar hun werken en ik zou nimmer rechterlijke fouten maken".

Of men kan met Dragomirescou meenen, dat elk meesterwerk een individueele ziel bezit, die niets te maken heeft met de ziel van den kunstenaar. Iedere schepping is een individu-idee, waarvan men de onherleidbare individualiteit moet eerbiedigen. Of men kan als Lalo, die deze voorbeelden aanhaalt, beide uitersten verwerpen: „En fait il y a lieu de croire qu'ils comportent toute une somme avec tous les degrés intermédiaires, et toutes les diversités des fonctions, tantôt de consonance, tantôt de dissonance".

Maar wanneer wij tegenover zooveel als met innigheid beladen en met gemoed doordrenkte werken komen te staan, waaruit de teedere bindingen op ons toestroomen en intuïtief door ons worden begrepen, dan vervallen genoemde problemen terstond.

Dan kunnen wij alleen maar dankbaar zijn en zeggen: „Ziet deze kunstenaars, ziet hun verteederingen en vertrouwelijkheden, ziet hoe zij bovenmate hebben liefgehad en hoe zij gelukkig waren!" Misschien hebben zij, al schilderende, zich geheel aan die geluksmomenten overgegeven, mogelijk hebben zij weemoed of stille vrees gekend om het besef van het tijdelijke en vergankelijke van al het lieflijke dat zij uitbeeldden, maar één ding is zeker en onbedriegelijk: dat zij èn als mensch èn als kunstenaar het zuiverste, eerlijkste en edelste van zichzelf hebben gegeven en daarom alleen reeds mogen worden genoemd de lichtdragers der kultuur.

---

[1]) Dr F. H. Rijssel: Freund Biedermeyer (vertaling van mij. P. M.).

DR J. VAN HAM

EGILS GEDICHT
Het verlies van mijn zonen

Het gedicht *Hoofdlossing* (zie De Schouw, 3e jaarg. pag. 510/511) is beroemd om het technisch meesterschap van Egil, dat er in aan den dag treedt. Dieper, menschelijker is echter het gedicht, dat ik hieronder in vertaling laat volgen.

Hij schreef dit in 960 na het verlies van zijn geliefden zoon Bodvar, die met een Zuidwesterstorm in de fjord verdronk. Zonder te eten lag hij drie dagen en drie nachten te bed, zonder dat iemand hem durfde storen, totdat zijn dochter Thorgerd tot hem wist door te dringen en hem er toe te bewegen, dat hij Bodvar met een graflied doodeneer zou bewijzen.

Behalve verdriet over den dood van Bodvar en gedruktheid over de machteloosheid om dezen dood op een vijand te wreken, klinkt uit dit gedicht sterk een gevoel van verlatenheid. Zijn dappere broer Thorolf is in den slag gevallen, zijn zoon Gunnar is kort voor Bodvars dood door ziekte aan Egil ontvallen; nu moet hij plotseling Bodvar missen, den zoon aan wien hij het meest gehecht was. Aan vreemden schenkt hij moeilijk zijn vertrouwen. Eenzaam is hij. Slechts één troost bezit hij: vlekkelooze kunst.

Het gedicht is geschreven in strophen van acht korte verzen zonder eindrijm. Elk verspaar is door een alliteratie verbonden.

HET VERLIES VAN MIJN ZONEN

1. Te zwaar is 't mij
de tong te roeren
met de lucht, die
de liedwaag drukt. [1])
Ongunstig uitzicht
voor Odins roof. [2])
Het lied maakt zich
niet los uit de ziel.

2. Friggs verwanten [3])
in den voortijd
roofden mede [4])
uit Reuzenland.
Vrij zou deze
te voorschijn bruisen,
maar zware kommer
kluistert ze.

3. Zonder fouten
zong ik liedren.
Bragi [5]) zwijgt
bij Bodvars dood.
Het reuzenbloed [6])
ruischt voor de deur
van mijn verwant,
mijn vader Grim.

4. Want mijn geslacht
gaat ten onder,
als in den storm
de sterke boom.
Hij kent het leed,
die 't lijk wegdraagt
van engen verwant
uit eigen huis.

5. Vaders val
vermeld ik;
moeders dood
gedenk ik.
Deze liedstof
met den lof der woorden
weet ik te wekken
uit den woordtuin. [7])

---

[1]) De luchtkracht, die de spraak veroorzaakt en de woorden afweegt. [2]) De dichter mede, het lied. [3]) De Asen. [4]) Zie noot 2. [5]) De dichtergod.

[6]) Uit het bloed van den reus Ymir ontstond de zee. Dit bloed klotst voor de deur van den grafheuvel van Grim, waarin ook Bodvar begraven wordt. [7]) De mond.

6. Gruwelijk de gaping,
die de golf sloeg
in den vollen stam
mijner sibbe.
Ongevuld
en open
na den roof der zee
blijft zoons zetel.

7. Zwaren roof
heeft Ran [8]) gepleegd.
Verstoken ben ik
van vrienden.
Den band der geslachten
brak de zee,
den taaien band
van bloeds verbond.

8. Weet, wanneer ik
mij kon wreken,
den bierbrouwer [9]) zou ik
brengen den dood.
Kon ik weerstaan
storms broeder, [10])
aanvallen zou ik
Aegirs bruid.

9. Naar mijn meening
mis ik de kracht
om zegevierend
mijn zoon te wreken.
Helder is
den helden
de onmacht
van den ouden man.

10. In mijn zoon
— zelf weet ik 't —
zou geen stof
tot een slecht man zijn,
ware de schildboom [11])
schoon volgroeid,
vóór Odin's handen
hem wegnamen.

11. De grimmige zee
greep het beste;
zwaar te vermelden
verlies van verwanten,
sinds scheidde van hier
het schild mijns geslachts;
naar zalige paden
hij zich heeft begeven.

[8]) De godin van de zee, de gemalin van Aegir. [9]) Aegir, die voor de goden bier brouwde. [10]) Aegir. [11]) Held.

12. Wat vader sprak
stelde hij 't hoogst,
al had ook ieder
een andere meening.
Hij was mij in huis
hulp bij het werk
en steunde mijn kracht
met sterke hand.

13. Dikwijls kwelt mij
in kommer mijn geest:
ach, bezat ik
een broeder!
Ik haak naar een vriend,
in 't heetst van 't gevecht.
'k Spied speurend rond.
In spanning denk ik,

14. welke andere
edele krijger
mij in den strijd
tot steun kon zijn.
Hoeveel maal reeds
had ik hem noodig!
Voorzichtig vliegt
wien vrienden ontbreken.

15. In een geheel volk
vindt men moeilijk
een man, dien men vol
vertrouwen geeft.
Want de verachtlijke
vernieler der sibbe [12])
ruilt broeders lijk
voor gouden ringen.

16. Velen zeggen,
dat niemand vergoeding
verwerft voor een zoon,
verwekt hij geen andren.
Tevergeefs ook zoekt men
een tweeden man,
die in de open plaats
eens broeders kan treden.

17. Niet aangenaam is mij
de omgang met menschen,
al is ook ieder
van aard vredelievend.
Mijn zoon, mijn zoon,
de zoon mijner vrouw,
is binnen het luchtrijk, [13])
bezoekt zijn verwanten.

[12]) De man, die van bloedwraak afziet voor een goed weergeld. [13]) Het rijk der gestorvenen.

18. Mij echter staat
met stuggen zin
de vinder van 't moutvocht [14])
als vijand tegen.
Ik ben niet in staat
onder de slagen
van den wagen des verstands
het stuur te houden,

19. sinds het vernielende
vuur der ziekte [15])
uit de wereld
wegnam mijn zoon,
van wien ik weet,
dat hij wist te vermijden,
hij, die niet scheef ging,
schendenden blaam.

20. Vaak gedenk ik,
hoe de vriend der menschen [16])
den esch van mijn geslacht,
dien ik geplant heb,
de vrucht mijner vrouw,
de vreugd van beiden,
in 't zonnig godenrijk
tot zich omhooghief.

21. Met den Speerheerscher [17])
stond ik op goeden voet.
Zorgeloos werd ik,
wijl ik hem vertrouwde,
tot de vriend van den wagen, [18])
de wekker der zege,
den vrede verstoorde
en de vriendschap brak.

22. Niet vereer ik
Viles broeder, [19])
den vorst der goden
uit vrijen lust.
Toch heeft Mims vriend [20])
vergoeding gegeven,
welke ik als zegen
na zwaar leed beschouw.

23. Wolfs vijand, [21])
gewend aan strijd,
verleende mij
vlekkelooze kunst
en zulk een gezindheid,
dat zeker is,
dat listige kuiper
zijn lagen vergeet.

24. Zwaar is 't mij te moede.
De zuster van Odins vijand [22])
daagt voor den heuvel
van de Dikkaap. [23])
Toch wil ik vroolijk
en zonder treurnis
Hel verwachten,
vol goeden wil.

---

[14]) Aegir. [15]) De koorts. De dichter denkt aan den dood van Gunnar. [16]) [17]) [18]) [19]) [20]) Odin. [21]) Odin; de wolf is Fenrir, die in den eindstrijd der Godenschemering Odin verslindt. [22]) Hel, de doodsgodin. [23]) Waar Grim en Bodvar begraven liggen.

H. VAN DER STOK: DIERENRIEMTEEKENS

BALLETKUNST

Twee Matinées van het Ballet der Kamer-Opera

DOOR FRANK DELBOY

Het is wel niet gebruikelijk, maar wij zouden deze balletbespreking willen doen beginnen met een hulde aan het Haagsche danspubliek, dat in den Stadsschouwburg ter gelegenheid van het debuut der balletten der Kamer-Opera welhaast geen plaats onbezet had gelaten. Bravo! Zoo moet het ook zijn, want dit wakkere troepje dansenden verdient ten volle den steun van allen, die het wèl meenen met de kunst van Terpsichore. De artistieke praestaties, waarover hieronder meer, staan reeds voor een groot deel op een zeer goed niveau, hetgeen te meer te loven is, aangezien deze balletgroep nog slechts zeer kort bestaat en indien er één kunst is, waarbij het op elkaar ingesteld zijn van het allergrootste belang is, dan is het wel die van het ballet. In het licht gezien van een eerste uitvoering van een nieuw ensemble mag men geen al te strengen maatstaf aanleggen, doch indien van dit rijpend Nederlandsch balletkoren het kaf van talentlooze cabaretdanseressen en wat dies meer zij wordt gescheiden, wel dan ziet de kunstzinnige toekomst van dit „gewas 1944" er zéér hoopvol uit. Het is zeer te betreuren, dat vele goede Nederlandsche balletkrachten, waarvan er merkwaardigerwijze velen zonder emplooi in Den Haag vertoeven, zich — schrik niet lezer — om „politieke redenen" niet bij deze instelling hebben aangesloten. Het grappige is echter dat dit voor het meerendeel juist zij zijn, die reeds sedert het begin van den oorlog aan speciale theaters van de Duitsche Weermacht verbonden zijn geweest. Neen, niet de de Nederlandsche kunstzaak in deze moeilijke dagen dienende leden van het Ballet der Kamer-Opera doen aan politiek, maar zij, die zich van deze artistieke werkmogelijkheden verre houden en het betreft hier dan de politiek van den welbekenden Australischen loopvogel!

Wat nu de uitvoering betreft, wij kregen dezen middag niet minder dan drie balletten te zien, waarvan vóór de pauze twee Spaansche pantomimes van Manuel de Falla. Van beide werken, „El Amor Brujo" (Liebeszauber) en „Il Sombrero de Tres Picos" (Der Dreispitz), had men geen orkestmateriaal kunnen krijgen, zoodat de begeleiding aan twee vleugels geschiedde. Max Prick van Wely speelde dit pianoarrangement met veel élan, doch had helaas aan den anderen vleugel geen gelijkwaardige assistente.

Het ballet van de betooverde liefde speelt onder de zigeuners van Andalusië. Jaroslav Berger had er een kleurrijk en boeiend geheel van gemaakt, dat in de karakteristieke décors van Hans Strohbach uitmuntend tot zijn recht kwam. De oorspronkelijke Lucia-figuur was wat minder duidelijk in de choreographie aangegeven, maar uitmuntend van spel daarentegen typeerde Eva Patockova de jonge en hartstochtelijke gitana Candalas. Ook Jos Buschgens als Carmelo voldeed goed. Suggestief eveneens beeldde Willem Krouwel de geestverschijning uit. Danstechnisch was het hoogtepunt de befaamde vuurdans, welke door den balletmeester Berger zelf werd gedanst. Deze Praagsche danser is een voortreffelijk springer en zijn dubbele tour en l'air wekte dan ook de bewondering van alle ingewijden. Van de bijfiguren was veel werk gemaakt en de bewegingsstatisten gaven aan het geheel een typeerend demonisch reliëf. Vermeld dient nog te worden, dat achter de coulissen de altzangeres Judith Mesker op fraaie wijze begeleidende Spaansche gezangen ten gehoore bracht.

Naar de bekende novelle van Calderon heeft Manuel de Falla fascineerende muziek gecomponeerd, die het best in orkestvertolking tot haar recht komt. Dat het gemis van een orchestrale begeleiding niet te zeer werd gemerkt was in de eerste plaats te danken aan het levendige en gespannen tooneelgebeuren, dat de aandacht voortdurend wist te boeien. Het waren wederom Jaroslav Berger en Eva Patockova, die pantomimisch hun beste beentje voortzetten. Laatstgenoemde danste eveneens met overgave, maar met Spaansch had haar vertolking niet veel gemeen. Deze danseres, die een uitstekende grime heeft, mist de noodige soepelheid en staat met de klassieke techniek af en toe nog op gespannen voet. Berger zelf danste voortreffelijk (uitmuntende redobles!). De dansgroep draaide sierlijke fuelta's en apart mogen hier nog genoemd worden Nelly van der Meer en Clara Boezer, die een technisch zeer verzorgden castagnettendans ten tooneele brachten. In den orkestbak zong een onbekende zanger met een prachtige donker getimbreerde tenorstem een bijbehoorende Spaansche melodie en speelde Sia Maassen een alleszins geslaagde castagnettensolo. Als choreograaf had Berger ook het komische element in deze geschiedenis van den driekanten steek niet vergeten en het waren de vlot acteerende Burgemeester (Henk Goeman) en diens vrouw (Clara Boezer), die te dezen opzichte hun aandeel in het succes, dat door een bloemstuk onderstreept werd, ruimschoots verdienden. Ook in dit ballet waren de costuums en décors stijlvol en artistiek.

Na de pauze „Les Préludes" van Liszt. Welke choreograaf heeft er al niet zijn krachten op beproefd of ten minste de gedachte gehad deze magistrale klanken belichaamd te zien? Wij persoonlijk hadden gehoopt op een onvervalscht „ballet blanc" op spitsen en in witte tutu's, maar het werd ditmaal anders. Toch is het een neoklassiek ballet in grooten stijl geworden, maar naast de fraaie houdingen, die een compromis inhielden tusschen den Wigman-stijl en het klassiek ballet, demonstreerde deze choreographie van den veelzijdigen Jaroslav Berger tegelijkertijd diens onmacht om dit gegeven boven de materie uit te heffen. Nu werd nog te veel het accent gelegd op het stoffelijke, het lichamelijke, ja zelfs het erotische element, en het was typisch te zien hoe de vier vertolkers, de keur van deze balletgroep van de Kamer-Opera, elk hun eigen plastische visie op dit gegeven hadden. Dit pleit weer voor de betrekkelijke vrijheid, welke Berger zijn menschen laat. Daar was dan in de eerste plaats Clara Boezer, technisch wel de best toegeruste onder de vrouwelijke leden, die het oog verrukte door haar nobele vormgeving. Geschraagd door haar uitmuntende techniek, welke op zuiver klassieke leest is geschoeid, beeldde zij de meditatieve spheer van de poëzie van Lamartine, waarop Liszt's schepping ten slotte een symphonische inspiratie is, op een zoowel sobere als imposante wijze uit. Men voelde in haar dansen het herstel van het helaas zoo vaak verbroken contact met de intuïtieve werkelijkheid, een gebrek, dat bij diegenen, die zweren bij de alleen-zaligmakende beenencoloratuur nog al eens voorkomt. Genia Cernova, die op een gegeven oogenblik met haar frêle figuur het tooneel alleen vult, miste af en toe de vereischte spanning in het bovenlichaam. Te betreuren was ook haar wel zeer hoekige elleboogstand bij het vaneengaan van het doek. Als vertolkster van het meer lokkende sentiment was zij echter zeer te waardeeren. De derde danseres, Nelly van der Meer is nog wat jong voor een dergelijke zware opgave, maar haar dansen houdt toch een belofte in. Zij heeft een aangeboren charme van lijn en haar dansen sloot een liefelijk element in, dat wonderwel in de spheer paste. De danser Jos Buschgens beschikt over een prachtig gevormd lichaam. Zijn plastische uitbeelding was zeer bevredigend, ofschoon in de armen meer spanning kon liggen.

Op overtuigende wijze heeft balletmeester Jaroslav Berger met zijn balletgroep in den Haagschen Stadsschouwburg op den tweeden balletmiddag het artistieke pleit gewonnen. Binnen een maand aanschouwden wij in de uitstekende en spheerscheppende décors van Hans Strohbach twee nieuwe groote balletten, n.l. het door Debussy in 1913 gecomponeerde ballet enfantin „Boîte à joujoux" en de befaamde Boléro van Ravel, Het ballet van Debussy werd een meesterlijk staaltje van plastische sprookjeskunst. Raak getypeerd waren de speelgoedfiguren als de soldaat, de neger, de pierrot, de harlekijn, de giraffe enz. en het dansen was dienovereenkomstig. Jaro Berger en Eva Patockova hadden de voornaamste rollen, naast Jos Buschgens, maar namen noemen is hier eigenlijk overbodig, daar ieder lid van het ballet een uitnemende praestatie op zich zelf leverde. De Boléro werd hèt culminatiepunt van deze matinée. Het tooneelgebeuren was zeer fascineerend en choreographisch was hier volop gelegenheid geboden tot uitbeelding van het primitieve dansinstinct. Naast de beide genoemde solisten was het hier mede Nelly van der Meer, die aan den welhaast magischen roes een uitstekend reliëf verleende en de balletgroep sloot zich hierbij goed aan. Jammer was het, dat in de orkestbak de ondersteuning van het koper van dezen dans der extase, die op vele momenten de extase van den dans tot aanschouwelijke realiteit maakte, zoo beneden peil was. Aan deze beide grootere balletten ging een drietal kleinere werken vooraf. In de eerste plaats noemen wij hier den subliemen „Hofbaltanz" van Lanner, vol vaart, vol charme en bezielende walswerveling, tevens met aardige choreographische vondsten. Daaraan vooraf dansten Jaro Berger en Eva Patockova een oogstdans van Dvorak, terwijl deze uitvoering door Genia Cernova en Jos Buschgens geopend werd met een „Isabo Pavane" van Max Prick van Wely, welke laatste tevens den dirigeerstaf zwaaide over het orkest der Kamer-Opera, dat wij wel eens beter hebben gehoord.

Costuums en belichting waren zeer smaakvol. Een uitverkocht huis en groot en verdiend succes voor alle medewerkenden.

MUZIEK LEVEN

EEN VERRASSING

DOOR JKVR. H. VAN LENNEP

Op een van de twee concertjes, die de Kameropera op Zondagmiddagen organiseerde om te bewijzen dat ze nog „draaide", al was het duimen draaien, welnu op de tweede dier matinees heb ik een Fransch hoboïst gehoord, die zijn instrument meesterlijk bespeelt. Het is de heer Louis Beaujean, afkomstig uit het orkest van het gewezen Deutsche Theater.

Zijn degelijke geoefendheid bood een goede proeve van de veelgeprezen toonvorming der Fransche school, die voor den kenner souverein is. Het gemak en de verfijning, waarmee de heer Beaujean een reeks van rappe staccato's uitbrengt, licht als dons en parelrond (hoe mooi die contrasteerden met de streeling van het legato!), de vele schakeeringen die hij geeft te hooren van het intense forte, dat is als phosphoriseerend, tot de wazige uitstraling van het uiterste piano, van heel zijn kostelijken speeltrant gaat een bekoring uit — kenschetsend voor het instrument zal de Hagenaar zeggen, met den zang van Stotijn's hobo in het hoofd. Precies. De karakteristieke klankschoonheid van het speeltuig weet alleen een volleerd kunstenaar er uit te halen. Wellicht is in zijn algemeene geldigheid dat feit op geen ander instrument van zoo bijzondere toepassing als op de hobo.

Wat hij speelde, de heer Beaujean? Het concert van Händel, het bekende in g-mineur, werk van den achttienjarige en vermoedelijk geschreven in het begin van zijn verblijf in Hamburg, wie weet voor een der huisconcerten van den keizerlijken gezant, den muzieklievenden graaf von Egck. Hoe dan ook, de compositie mist nog de soortelijkheid van Händel's muzikale bouworde zooals men die kent uit zijn Concerti grossi. Ze had even goed van de hand kunnen zijn van Mattheson of Telemann. Sommige melodische trekken in de langzame deelen herinneren treffend aan de sierlijke wendinkjes van Lully, wiens oeuvre de jonge Händel te Hamburg leerde kennen. Genoeg. Het is, zoo al niet sterk of diep, een gaaf en fraai werkstuk, muziek waarin een hoboïst ruimschoots kan toonen wat hij in zijn mars heeft. Niet door fonkelende figuren, arpeggio's of virtuoos passagewerk. Louter door haar klankhoedanigheid ontroert een hobo. Haar onopgesmukt beroep, onweerstaanbaar als de trillers uit volle vogelkeel, compleet alleen doet zij dat in melodieën van vocalen aard. En daaraan ontbreekt het niet in dit concert. De aanhef, een statig Grave, vertoont een rijk versierde solo, die zich rondom de tutti beweegt op de wijze van een arioso. Dan volgt in beknopten sonatevorm een Allegro met lange rijen gebonden zestienden. Een soortgelijk snel stuk, kort maar brillant, besluit het concert. Tusschenin de beide Allegro's rijst puur en koel de cantilene van de Sarabande.

De heer Beaujean heeft zijn partij weergegeven met het juiste begrip van den aard dezer kunstsoort en de volspannen aandacht van zijn hoog kunstenaarschap. De coloraturen met haar eindelooze gangen van snelle zestienden, in streng gelede phraseering uit te voeren, ze werden zoo luchtig geblazen dat men het ietwat stijve en gekunstelde smukwerk, dat in de vroege barok niet zelden is, bewonderend aanvaardde als de van dien stijl onafscheidelijke pronkmotieven. Maar wat het schier onafgebroken spinsel der solo van den adem vergt! En dit niet minder in de andere deelen, met name de Sarabande. De rust, de zuiverheid, de klare warmte, waarin de melodie daar opwelde! Het was een voordracht van de allerfijnste soort.

Zei ik u niet van meet af aan, dat de heer Beaujean een meester is op zijn instrument!

BOEKBESPREKING

W e r n e r L e m k e: *Entwicklung des deutschen Staatsgedankens bei Friedrich Nietzsche (uitg. Felix Meiner Verlag, Leipzig).*

Het valt niet moeilijk, een zoo onpeilbaar diepen geest als Friedrich Nietzsche als vlag te voeren voor een of andere politieke ideologie of concrete politieke doelstelling. Zulks des te minder, waar de rijkdom van dezen geest niet werd neergelegd in een systeem, gesloten en afgerond naar buiten en zonder klaarblijkelijke innerlijke tegenstrijdigheid, maar juist in een veelheid van aphoristische uitspraken, die niet zoozeer werden gericht tot een nuchter verstand, dat reeds van te voren heeft vastgesteld wat het wel en wat het niet wil aanvaarden, als wel tot de laatste en meest centrale kracht van den menschelijken geest, waaraan de mensch zijn meest oorspronkelijke houding tegenover het leven in hem en de dingen om hem ontleent en waaruit ook het verstand zijn levenskrachten put. Uit een zoo grooten rijkdom van gedachten laten er zich gemakkelijk eenige grijpen en ordenen tot een apologie van een bepaalde politieke doelstelling, en even gemakkelijk laten zich er eenige andere samenvoegen tot een apologie van een ander, doch tegengesteld streven.

Maar dit wil daarom nog allerminst zeggen, dat men nu ook dit (willekeurig) conglomeraat van gedachten mag vereenzelvigen met de intenties van den philosoof zelf, of dat onder de bonte verscheidenheid van het kleed geen volledig volgroeide en nauwkeurig geproportioneerde figuur aanwezig zou zijn.

Zoo is het ook met het politieke testament van den philosoof van Sils Maria: het is geïnterpreteerd als „pan-Europeesch", „antinationalistisch" en zelfs „democratisch", doch ook als „Duitsch", „Germaansch" en „nationaalsocialistisch". En voor al deze standpunten laten zich inderdaad uitspraken uit Nietzsche's werken aanhalen, die geen twijfel schijnen te laten bestaan.

Maar ook met deze werken is het gesteld als met alle philosophie: men kan er geen deelen uit los maken zonder het geheel te verminken, men kan het geheel niet verstaan, wanneer men bepaalde deelen veronachtzaamt.

Het is daarom goed, dat Werner Lemke de ontwikkeling van het staatsdenken bij Friedrich Nietzsche aan een systematisch onderzoek heeft onderworpen, vooral nu deze zijde van Nietzsche's philosophie zich in een belangstelling verheugt, die dan al niet wetenschappelijk mag zijn, maar toch zoo verbreid is, dat ook het wetenschappelijk Nietzsche-onderzoek zou hebben te lijden onder misvattingen, die hier zouden insluipen.

Daarnaast is het te betreuren, dat de schrijver zich in zijn onderzoek te zeer heeft laten leiden door zijn eigen politieke inzichten en aspiraties; want al is het duidelijk, dat bij een dergelijke materie objectiviteit uitgesloten is en zijn mag en dat interpretatie hier steeds aan het subject gebonden moet zijn, toch zijn er aan de subjectiviteit en de interpretatie grenzen gesteld, die niet kunnen worden overschreden zonder den oorspronkelijken denker geweld aan te doen.

En doet men tenslotte zijn eigen tijdgenooten niet te kort, wanneer men steeds weer tracht hen af te schilderen als epigonen van de groote denkers, die reeds tientallen jaren geleden *dachten*, wat deze tijdgenooten *deden*? Ligt hun kracht en grootheid — nog geheel afgezien van het existentieele verschil tusschen denken en doen — niet veeleer in de originaliteit van de synthese der beste gedachten, die uit de opeenvolging der generaties tot ons kwamen, zooals de verdienste van deze afzonderlijke gedachten ligt in de consequentie, waarmee een (enkel) nieuw principe werd doordacht? A. B. Roels

H a n s G e r h a r d E v e r s: *Rubens und sein Werk (uitg. De Lage Landen, Brussel).*

Peter Paul Rubens! Als een geweldige „Ode an die Freude", — de duiding is van Emile Verhaeren —, galmt zijn werk door de eeuwen voort. Deze ode, die iedere groote kunstenaar in de schoonste en verhevenste oogenblikken van zijn leven aanheft, waarmede Beethoven zijn onstuimige en tragische symphonie bekroont, jubelt hij, Rubens, met een unieke kracht en vroolijkheid onafgebroken zijn heele leven

door. Zijn vreugdetriomfen viert hij niet alleen in bacchanalen of drinkgelagen, maar ook in een kruisafneming en hoewel zijn zinnelijkheid steeds tot een apotheose van het vleesch voert, is zijn genot toch zuiver metaphysisch.

Prof. Dr Evers (Munchen) laat in het onderhavige boek op grond van wetenschappelijk gestaafde beschrijvingen en onderzoekingen een nieuw licht vallen op onzen bijna legendarischen Vlaming. En hij doet dit, — de intentie is uiterst belangrijk —, om bovenal te doen uitkomen, dat Rubens geen oppervlakkig kunstenaar is, dat hij op een simpele, ongecompliceerde wijze, diep en verborgen, toch zijn psychische interpretaties kond doet, in een woord: „dass er als Mensch und als Künstler im Jenseitigen, im Metaphysischen wurzelt." Evers heeft ter bereiking van zijn doel drieërlei wegen bewandeld. Ten eerste heeft hij de wetenschappelijke stof over Rubens belangrijk uitgebreid; ten tweede heeft hij getracht het menschelijke in het werk van Rubens naar voren te brengen; en tenslotte heeft hij hiertoe een geheel eigen vorm gekozen. Deze vorm is een typisch voorbeeld van den nieuwen, verfrisschenden geest, die, na op de gebieden van het economische, politieke en artistieke aan de wereld zijn overtuigende noodzaak te hebben bewezen, nu ook door de Duitsche wetenschap waait. Op het fundament der Duitsche „Gründlichkeit", ziet Prof. Evers in de wetenschap „nicht nur ein objektiver Tatbestand, sondern das, was wirksam zu werden vermag". En hiermede voorkomt hij een uitdroging van een stof omtrent een kunstenaar, wiens werken telkens weer een bron van geestelijke lavenis zijn.

Dit buitengemeen sublieme boekwerk brengt ons den grooten Vlaming, wiens levenoptimisme en ja-zegging tot het leven zulk een verre, over drie eeuwen heenreikende, treffende resonantie met onze huidige visies impliceert, nog eenmaal in herinnering. Peter Paul Rubens! Hij is een van die steentjes uit het mozaïek der avondlandsche kultuur, die altijd zullen blijven glinsteren, hoevele stoffige lagen en dito eeuwen er ook over heen gaan. Antoon Callenhardt

Dr P. Molenbroek: *Doodgravers van het Britsche imperium (uitg. Westland, Amsterdam).*

In zijn werk „Doodgravers van het Britsche Imperium" behandelt de schrijver het probleem van den ondergang van het Britsche Imperium. In het inleidend Hoofdstuk (blz. 1—23) stelt Dr Molenbroek vast, dat het Jodendom en de Vrijmetselarij schuldig zijn aan het veroorzaken van dezen ondergang. Hierbij vergeet de schrijver, dat de geschiedenis zich bezighoudt met het opsporen van de krachten, die de oorzaken zijn van de werkingen, welke als historische verschijnselen optreden. In plaats, dat de schrijver zich bezighoudt met het opsporen van de krachten, neemt hij derhalve a priori een bepaalde kracht als de oorzaak. Men zou daarmede nog vrede kunnen hebben, indien hij in de volgende hoofdstukken de noodige bewijzen had aangevoerd. In plaats daarvan krijgt men een uitermate oppervlakkige beschouwing van de Engelsche geschiedenis, voor een belangrijk deel ontleend aan het handboek van Weber Baldamus. Hij komt daardoor niet tot het inzicht, dat de buitenlandsche politiek van een staat er steeds naar zal streven om een harmonische verhouding te scheppen tusschen volk en bodem. Indien hij zich hiervan bewust was geweest, dan zou men een andere beschouwing gekregen hebben over koningin Elizabeth, die hier voorgesteld wordt als een verdedigster van het protestantisme (p. 110 e.v.), terwijl in werkelijkheid zij de grondslagen legde voor de politiek om aan Engeland een overheerschende positie te verschaffen op het vasteland. Aan het Jodendom wordt volgens den schrijver reeds onder Cromwell een belangrijke plaats in het openbare leven ingeruimd (p. 13 — p. 136), terwijl hij met geen woord rept over de politiek van Willem III, die aan de Joden diplomatieke posten gaf, terwijl hij zelfs ook is overgegaan tot het verleenen van brieven van adeldom aan de Joden, (vgl. p. 132). Onjuist is zijn opvatting over de verhouding van Engeland tot Frankrijk in de Middeleeuwen (p. 135). In het artikel van Walter Platzhoff, Engelands Kontinentalpolitik (Das Reich und Europa) had Dr. Molenbroek een goed inzicht kunnen verkrijgen van de krachten, die Engeland tot zijn maritieme politiek dreven en hij zou dan niet volstaan met het geven van een korte opmerking betreffende het streven van Engeland naar de heerschappij ter zee (p. 137). De geopolitieke ligging en de bouw van het Britsche imperium dreven Engeland in die richting. Hierdoor geeft hij ook een verkeerde voorstelling van de Act of Navigation (p. 138), welke van Britsch standpunt gezien een maatregel was, die in het kader van het mercantilisme paste. Van Willem III geeft hij een voorstelling, die historisch niet juist is te noemen (p. 138). Nederland werd niet gered door Willem III in 1672, maar in 1673 door het verbond, dat gesloten werd met den keizer en Brandenburg. Onjuist is ook de voorstelling van de Zuid-Afrikaansche kwestie (p. 179), waar niets gezegd wordt van de verhouding tusschen de Boeren en de Oost Ind. Cie in het eind der 18e eeuw of over de Uitlanders-kwestie in de laatste twintig jaar van de 19e eeuw. Met geen woord wordt door den schrijver gerept van het imperialisme, dat in den loop van de 19e eeuw verschillende veranderingen onderging en van een Britsch imperialisme (dat aanstuurde op de beheersching der verbindingswegen tusschen Groot-Britannië en de bezittingen met het gelijktijdig vormen van een Pax Britannica) ten slotte tot een Joodsch imperialisme geworden is, dat een monopoliepositie op economisch gebied nastreeft. Hierbij had de schrijver dan kunnen wijzen op de nauwe verwantschap tusschen het Puritanisme en het Jodendom, waardoor men den grooten invloed van het Jodendom in Engeland kan verklaren (vgl. W. F. van Gunsteren: Kalvinismus und Kapitalismus, diss. Vrije Un. Amsterdam 1934). Het boek van Dr Molenbroek is oppervlakkig en uitermate slordig samengesteld (vgl. p. 162: de bezetting van Cyprus „in de volgende maand" zonder dat gezegd wordt, waarop die maand volgt; p. 154 het „Grieksch Rijk", waarmede bedoel zal zijn het Rijk van Alexander den Groote; terwijl niet aangegeven wordt, wat nu eigenlijk de oorzaak is geweest van den ondergang dier rijken, p. 83, waar gesproken wordt van Denen, Noren, IJslandsche vikingers en Noormannen enz.). Het groote gebrek van Dr Molenbroek is geweest, dat hij niet op de hoogte is van de litteratuur. Zijn onderwerp is vroeger reeds behandeld door R. Lambelin. Le péril juif; le règne d'Israel chez les Anglo-Saxnso (Paris 1921), terwijl er een uitstekend gedocumenteerd werk van Dr Aldag verschenen is, waardoor men een helder inzicht krijgt van de machtspositie van het Jodendom in Engeland. Er zijn in het Britsche Rijk verschillende krachten werkzaam, die de ontbinding veroorzaken. Ik noem hierbij het streven der verschillende dominions en van Indië om meerdere zelfstandigheid te verwerven, terwijl ik er verder op wijs, dat Groot-Britannië te kampen krijgt met de gevolgen van de industrialisatie in andere landen. Hierbij doen zich allerlei vragen voor en in dit verband kan men het probleem stellen van de rol, die het Jodendom daarbij speelt. Hierover heeft Dr Molenbroek niets gezegd. Zijn werk, dat zeer oppervlakkig is en op verschillende plaatsen een onjuiste voorstelling geeft, had beter niet verschenen kunnen zijn.

Dr E. C. G. Brunner

Prof. Dr Jan de Vries: *De Goden der Germanen (uitg. Hamer, Amsterdam).*

In zijn werkje „Die geistige Welt der Germanen", dat het vorige jaar verscheen, wijdde Jan de Vries aan het religieuze leven der Germanen een voortreffelijk hoofdstuk, waaraan hij Hölderlin's woorden als motto meegaf: Nah ist / und schwer zu fassen der Gott; / wo aber Gefahr ist, wächst / das Rettende auch. In dit hoofdstuk wees hij erop, zooals hij dit ook doet in de inleiding bij zijn onlangs verschenen boek over De goden der Germanen, dat in den antiek-Germaanschen tijd het religieuze leven veel minder van het dagelijksche leven te abstraheeren viel dan zulks bij den hedendaagschen mensch mogelijk zou zijn. Het komt, zegt hij, niet er op aan de talrijke berichten over de verschijning, den invloed en de vereering van de goden te verzamelen, want daaruit leert men nog niet, wat de Germaansche mensch zelf gedacht en gevoeld heeft, wanneer hij zijn goden vereerde en diende in den kultus. „Wir wollen nicht die objektive Welt der Vorstellungen, der Opferhandlungen, sondern die subjektive Welt des gläubigen Menschen."

In het hier aan te kondigen boek zoekt Prof. de Vries, in tegenstelling met zijn zooeven genoemde Duitsche werk, meer dan de subjectieve geloofswereld van den Germaanschen mensch, de objectieve wereld van diens voorstellingen en handelingen; het is hem er allereerst om te doen „de Germaansche mythen, althans wat de voornaamste betreft, zoo volledig mogelijk mede te deelen". Hij heeft zich in zijn beschrijvingen gebaseerd op de artikelen, die in het maandblad Hamer van zijn hand verschenen, en waarin hij telkens een of eenige verwante goden behandelde. Het boek wordt dan besloten met een drietal hoofdstukken over Opgang en ondergang der godenwereld, De goden en het noodlot, De goden na de bekeering. In deze hoofdstukken heeft de schrijver ruimschoots gelegenheid gevonden om ook „die subjektive Welt des gläubigen Menschen" in zijn beschouwing te betrekken. Zijn laatste werk is daardoor geworden tot een boek, dat begrijpelijkheid (en verspreidbaarheid) paart aan veelzijdigheid van behandeling van het onderwerp. Het zal daardoor een opvoedenden invloed kunnen uitoefenen van niet gering belang. A. Lammers

Maria Grengg: *Verloren Duel. Vertaald door* L. G. Lonis. *(uitg. De Schouw, 's Gravenhage).*

De schrijfster heeft in haar novelle op knappe wijze de sfeer van het tsaristische Rusland geteekend. Zij weet het min of meer phantastische gegeven, waarbij zich de stijl van haar penteekeningen buitengewoon goed aansluit, door haar rake karakteriseering en sobere beschrijving uit de nevelige hoogten der phantasie terug te voeren op den vasten grond der werkelijkheid. Zij verstaat uitstekend de kunst om haar lezers mede te voeren naar een tijd en een geest, die de hunne nimmer was of zijn kon, en die zij hun toch zoo waar en werkelijk weet af te schilderen, dat het ongeloofelijke geloofwaardig en het onwerkelijke aanneembaar wordt.

Het is jammer, dat de vertaler niet overal even gelukkig is geweest; zijn zinsbouw geeft te dikwijls een al te getrouwe copie van het Duitsche origineel. A. Lammers